

POLIROM
confesiuni

Norman MANEA
Hannes STEIN

Cuvinte din exil

Norman Manea
Hannes Stein

Cuvinte din exil

Traducere de Orlando Balaș
EDITURA POLIROM
2011

Norman Manea, Hannes Stein
Gespräche im Exil

© 2011 MSB Matthes & Seitz Berlin

© 2011 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-2486-7

ISBN PDF: 978-973-46-2485-0

ISBN print: 978-973-46-2275-7

Coperta: Radu Răileanu

Pe copertă: fotografii din arhiva autorilor

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se

pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

NORMAN MANEA (n. 1936), unul dintre cei mai apreciați prozatori și esești români, profesor de literatură europeană și „writer in residence” la Bard College, New York. În 1992 a primit Bursa Guggenheim și prestigiosul Premiu MacArthur. În 2002 i s-a atribuit Premiul internațional de literatură Nonino pentru „Opera omnia”, iar în 2006, Premiul Médicis Étranger pentru *Întoarcerea huliganului*. În 2010 a primit distincția „Commandeur dans l'Ordre des Arts et des Lettres” din partea guvernului francez, iar în 2011, prestigiosul premiu Nelly Sachs. La Editura Polirom a publicat: *Întoarcerea huliganului* (ed. I, 2003; ed. a II-a, 2006, 2008), *Plicuri și portrete* (2004), *Fericirea obligatorie* (ed. a II-a, 2005, 2011), *Despre Clovni: Dictatorul și Artistul* (2005), *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*

(ed. a II-a, 2005; ed. a III-a, 2010), *Plicul negru* (ed. a V-a, 2007, 2010), *Sertarele exilului. Dialog cu Leon Volovici* (2008), *Înainte de despărțire. Convorbire cu Saul Bellow* (2008), *Vorbind pietrei* (2008), *Atrium* (ed. a II-a, 2008), *Variante la un autoportret* (2008), *Vizuina* (2009; ed. a II-a, 2010) și *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian* (2010).

HANNES STEIN (n. 1965), jurnalist, a colaborat cu *Der Spiegel*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Weltwoche*. În 2007 s-a stabilit în Statele Unite. Locuiește la New York, unde este corespondent al ziarelor *Die Welt* și *Die Welt am Sonntag*. Dintre volumele publicate amintim: *Endzeit-Propheten oder die Offensive der Antiwestler. Fundamentalismus, Antiamerikanismus und Neue Rechte* (1995), *Enzyklopädie der Alltagsqualen. Ein Trostbuch für den geplagten Zeitgenossen* (2006; trad. rom.: *Enciclopedia lucrurilor care mă sâcăie zilnic. Mic tratat pentru intelectuali agasați*, 2007), *Tschüß Deutschland! Aufzeichnungen eines Ausgewanderten* (2010).

„Exilul începe de îndată ce ne naștem.”

Norman Manea,
Întoarcerea huliganului

Notă la ediția în limba română

Selecția operată de Hannes Stein dintr-un amplu dialog de trei zile focalizează pe o tematică pe care a considerat-o de mai acut interes. Deoarece este vorba de transcrierea, inevitabil aproximativă, a unei conversații orale, purtată în engleză și tradusă în germană, am descoperit abia la lectura textului românesc stângăcii și chiar inexactități, precum și formulări excesiv de simple și nepotrivite, pe care am încercat să le retușez în actuala ediție.

Din acest motiv, apar firești, deși nu esențiale, schimbări față de ediția germană, care sunt, sper, în folosul lectorului român. Acesta cunoaște, de altfel, din interviurile și volumele mele anterioare de publicistică multe dintre întâmplările și argumentele volumului de față.

Sper că va descoperi, însă, și noutăți și că stilul jurnalistic mai direct al acestui mic volum va stimula o lectură plăcută și utilă.

Norman Manea
noiembrie 2011
New York

Preliminarii

În iarna anului 2009 am urcat în tren în Manhattan, la Penn Station, am traversat spre nord timp de aproape două ore valea înzăpezită a râului Hudson, până la gara din Rhinecliff, apoi am mers cu taxiul până la Bard College, care este ascuns în mijlocul unei păduri idilice. Bard College este o mică, dar elevată universitate privată americană, în care se pune mare accent pe literatură și artele frumoase. Scriitorul evreu de origine română Norman Manea predă acolo de mai bine de douăzeci de ani, ca profesor de literatură. Locuiește într-o casă din campusul universității, în perioadele în care nu stă în apartamentul lui din Manhattan.

L-am cunoscut pe Norman Manea în 2005, când a fost oaspetele Academiei Americane din Berlin. Cărțile i le știam deja de mai mult timp. La Editura Steidl îi apăruseră volumele de povestiri *Biografia robot* și *Antrenament pentru paradis*. Cele două cărți m-au impresionat profund (din păcate, amândouă sunt epuizate de mult). Îmi mai aduc aminte vag de o lectură a sa la Casa Literaturii din Hamburg. Trebuie să fi fost imediat după căderea Zidului Berlinului – sau poate, totuși, puțin

mai înainte. În orice caz, timiditatea m-a împiedicat atunci să-l abordez pe scriitor.

Acum ne găseam amândoi în New York. Într-o zi ne-am hotărât, Norman Manea și cu mine, să facem un lung interviu. Prin urmare, mi-am luat reportofonul și am pornit spre el. Am petrecut împreună trei zile la Bard College: începeam discuția imediat după micul dejun și o continuam după-amiaza, după o adevărată siestă românească. Între timp, am vizitat, pe burniță, mormântul Hannei Arendt, care este îngropată în campus alături de soțul ei Heinrich Blücher. O problemă nu am putut-o depăși totuși, în ciuda tuturor eforturilor: limba lui Eugen Ionescu și Mircea Eliade, a lui Nicolae Ceaușescu și Ion Luca Caragiale, a lui Ion Antonescu și Emil Cioran a rămas pentru mine o carte cu șapte pecetei. Am vorbit așadar în engleză, limba tuturor expatriaților. Cella Manea – soția lui Norman – a gătit divin pentru noi și a avut grijă ca dialogul nostru să nu deraieze prea tare. În cele din urmă, am adunat cincisprezece ore de înregistrări pe casetele reportofonului meu.

Aici sunt cele mai importante și mai interesante pasaje din acel interviu: informații despre viața și opera unui scriitor fără care literatura modernă ar fi mai săracă.

Hannes Stein
august 2010
New York

Primul dialog

Dezordine și suferință timpurie

Hannes Stein: Care este prima dumneavoastră amintire din copilărie?

Norman Manea: Poate este interesant că nu am nicio amintire clară din perioada de dinainte de deportare. Când am fost deportați, în octombrie 1941, aveam cinci ani. Memoria mi s-a estompat, aș putea zice. Este însă o imagine care mi-a rămas: o zi însorită, în fața librăriei bunicului meu. Ușa librăriei deschisă. Asta este imaginea: o zi însorită și o ușă deschisă.

H.S.: E de dinainte de deportare?

N.M.: Da, de dinainte de deportare. După deportare bunicul meu nu a mai existat, nu a mai existat librăria, multe lucruri nu au mai existat.

H.S.: E o amintire fericită.

N.M.: O amintire foarte fericită. Imaginea mi-a rămas în memorie. Nu o pot explica, nici nu știu de fapt contextul. Știu că am fost un copil răsfățat – răsfățat de familie și probabil și de bunicul meu. În lagăr i-am fost foarte apropiat. Era un om cu totul deosebit, plin de umor, înțelept. A murit foarte curând, imediat după sosirea în lagăr, în prima iarnă aspră.

H.S.: În Transnistria.

N.M.: Da, și a fost primul mare șoc din viața mea, când am întâlnit moartea. Nu știam ce înseamnă moartea. Iar dispariția bunicului meu mi-a provocat o spaimă imensă.

H.S.: Vă mai amintiți deportarea propriu-zisă?

N.M.: Am în minte imagini clare, dar fără o cronologie clară. Acestor imagini le corespund percepții fizice intense: frică, foame, frig, boală. Da, am amintiri. Îmi amintesc prima noapte de după sosire. O imagine de coșmar, căci după ce au deschis ușile vagoanelor...

H.S.: Ale vagoanelor de vite...

N.M.: ...a început o serie de bătăi, de furturi. Tatăl meu fusese avertizat asupra deportării cu o seară înainte de către un ofițer român care știa data exactă și care ținea la el. L-a sfătuit: fii atent, nu lua prea multe lucruri, va trebui să parcurgeți pe jos mari distanțe și ai doi copii mici. Să iei numai îmbrăcăminte groasă – și bani sau alte lucruri de valoare pe care să le poți folosi pentru a te salva. Dar să nu iei bagaj mare, te-ar împiedica doar.

Mi-aduc aminte de noaptea aceea, mi-amintesc și că trăiam apoi multe familii într-o încăpere. Un fel de panică haotică.

H.S.: Lagărele din Transnistria erau administrate de români, nu-i așa?

N.M.: Cea mai mare parte erau administrate de români, mai ales în sud. Mai la nord, unele erau uneori administrate de nemți. De acolo era aproape imposibil să scapi. La români domnea o corupție binecuvântată, pericolul era mai haotic, mai puțin previzibil, brutalitatea, momentele de furie extremă, de violență sângeroasă izbucneau din senin. Nemții erau disciplinați: dacă li se ordona să nu ucidă, nu ucideau. Dacă li se ordona să

ucidă, omorau în mod ordonat și eficient. Noi eram sub administrație românească.

H.S.: Rata mortalității în lagărele din Transnistria era de 50%.

N.M.: Da, și cele mai multe decese s-au produs la începutul șederii în lagăr, în prima sau a doua iarnă. Apoi – începând din 1942 sau 1943 – situația războiului a devenit mai echivocă. După Stalingrad, românii, adaptabili și oportuniști ca întotdeauna, au înțeles că războiul poate nu va fi câștigat, nu se mai prevedea un rezultat clar, deportarea evreilor în lagăre putea fi după război un cap de acuzare. Prin urmare, tratamentele au devenit ceva mai blânde. Exista posibilitatea de a lucra în fabrici. Tatăl meu a lucrat – și primea câte ceva de mâncare. Edgar Hilsenrath descrie foarte bine acest tip de lagăr în cartea sa *Noaptea*. Nu te ardeau în crematoriu. Nu te omorau neapărat. Mureai de boli, de foame...

H.S.: ...sau pentru că un gardian nu te putea suferi sau din senin trăgea la grămadă.

N.M.: Exact – sau pentru că cineva decidea să se amuze, azi vom face un măcel și va fi foarte distractiv!

Criminalii erau, după cum știm, binedispuși și le plăcea să-și umilească mai întâi victimele. Dincolo de aceste episoade sinistre, totul era nesigur, destul de haotic. Funcționa și o mare piață neagră, după cum aflăm și din cartea lui Hilsenrath. Pentru un măr dădeai un inel sau o pereche de pantofi sau orice mai aveai.

H.S.: Tatăl dumneavoastră avea la el bani pe care îi economisise ca să cumpere o casă ?

N.M.: Da, el și mama erau un cuplu tânăr, agonisiseră ceva bani. Primul șoc îi aștepta când au ajuns la Nistru, la granița dintre România și Ucraina. Acolo era un birou unde puteau schimba bani românești într-un soi de mărci germane. Nu erau mărcile care circulau în Germania; erau valabile numai în aceste teritorii. Prin schimb ar fi pierdut jumătate din valoare. Mama mi-a povestit, când am întrebat-o mai târziu despre această perioadă, că un ofițer român a venit la ea și i-a spus: nu schimbați nimic aici, căci veți pierde totul, de cealaltă parte a Nistrului cursul de schimb este mult mai avantajos. O situație tipică de război.

Mama a folosit o mare parte din bani ca să închirieze o căruță pentru bunicii mei, ei nu puteau umbla, erau deja bătrâni – așa cum sunt eu acum.

H.S.: Erau părinții mamei dumneavoastră...

N.M.: Da, au murit foarte curând după sosirea în lagăr. Mama mea se simțea mai apropiată de ei, cu toate că acolo erau și ceilalți frați și surori ale ei, unchii și mătușile mele, dar ea era fiica favorită, cea mai mică. Și așa au venit și bunicii cu noi. Au murit însă, în ciuda efortului uriaș pe care ea l-a făcut ca să-i salveze. Au murit de tifos.

H.S.: Ce s-a întâmplat cu familia tatălui dumneavoastră?

N.M.: Cei mai mulți dintre ei nu au fost deportați. Evreii care au fost deportați erau originari din Bucovina și Basarabia. În Muntenia și Moldova erau în vigoare legile rasiale, în partea de vest a țării, în Transilvania, care – după al doilea arbitraj de la Viena – era sub administrație maghiară, evreii au fost deportați la Auschwitz în 1944.

H.S.: După ce în Ungaria, în 1944, Partidul Crucilor cu Săgeți, național-socialist, a dat o lovitură de stat și l-a înlăturat de la putere pe amiralul Horthy.

N.M.: Da. Elie Wiesel a fost unul dintre acești evrei. Evreii din centrul țării – din Muntenia și Moldova – au suferit și ei, după cum știm din jurnalul ținut la București de către Mihail Sebastian. Dar ei nu au fost deportați. Deportarea era mai degrabă un pericol care îi amenința permanent. Unii au fost duși în lagăre de muncă, dar nu au fost deportați în Transnistria.

H.S.: Cât timp ați fost în lagăr?

N.M.: Începând cu octombrie 1941. Practic, ne-am întors în România în aprilie 1945. Dar ultimul an, aproximativ, am trăit sub administrație rusească. Am fost eliberați de armata sovietică și am rămas acolo până ni s-a permis să revenim în țară.

Al doilea dialog

Momentul eliberării

H.S.: Vă aduceți aminte de armata sovietică?

N.M.: Foarte bine. Nu mai eram copil atunci – eram un bătrân de opt, aproape nouă ani. Când au ajuns rușii la noi, eram în Moghilău, un oraș cunoscut din Ucraina.

H.S.: Erați încă în lagăr sau deja în afara lui?

N.M.: Un fel de ghetou, cred, unde am ajuns după ce fuseserăm în sate părăsite de ucrainenii: case fără ferestre și uși, iar de jur împrejur era armata română. Nu construiau lagăre special pentru noi.

H.S.: Erați înconjurați cu sârmă ghimpată?

N.M.: În unele locuri da, în altele nu; în cazul nostru nu era sârmă ghimpată. În Transnistria au fost atunci trei copii care au devenit ulterior scriitori. Eu – care pe atunci aveam 5 ani –, Aharon Appelfeld – de 8 ani – și Edgar Hilsenrath – de 14 sau 15 ani. O diferență uriașă! Hilsenrath are o imagine bine conturată a situației. Appelfeld, într-o măsură mai mică – dar, în orice caz, mai clară decât a mea.

H.S.: Cum ați trăit momentul eliberării?

N.M.: Rușii au venit noaptea. Nemții se retrăseseră deja – în mare panică.

H.S.: Și românii?

N.M.: Cred că se retrăseseră deja mai devreme. Când au venit rușii, ei nu mai erau acolo. Iar nemții, cum am zis, s-au retras într-o panică uriașă. Noi eram în apropierea podului. Erau două poduri peste Nistru: unul din lemn și altul din oțel – pentru tren. Cu puțin timp înainte de miezul nopții am auzit brusc o fanfară, un fel de marș funebru. Ne era teamă că vom fi lichidați în ultimul moment de nemți – sau de ucraineni. Pe atunci erau grupuri de voluntari ucraineni, care uneori erau mai periculoși chiar și decât nemții.

Eram înfricoșați așadar și nu știam ce semnal dădea această muzică. După câteva minute, muzica s-a oprit și s-a auzit o explozie puternică. Podurile au sărit în aer. Mai întâi unul, apoi celălalt. Ne-am uitat pe fereastră și am văzut scene de coșmar. Mașini, tancuri și alte vehicule, pe cele două părți rupte din pod, altele în apă. O parte a nemților erau pe un mal, ceilalți pe celălalt mal. A urmat un schimb de focuri de artilerie. A fost o noapte foarte tulbură. Dimineața, când toată lumea aștepta tancurile

rusești, armata sovietică biruitoare, cine credeți că a apărut?

H.S.: Spuneți-mi dumneavoastră.

N.M.: O trupă de tineri partizani călare. Ei erau avangarda armatei, care venea la o distanță de două-trei zile. I-am văzut deci pe acești băiețandri – era aproape comic că nemții fugiseră din fața acestor tineri partizani care păreau niște amatori, niște voluntari, cum și erau, de fapt. Dar nu erau ei chiar diletanți în luptă.

Mai rămăseseră însă nemți în oraș. Era foarte periculos să ieși din casă – erau tot timpul schimburi de focuri. Și peste tot în oraș zăceau cărucioare și căruțe părăsite cu haine militare și alimente, pachete cu ciocolată, conserve – tot ce avea armata. Dar multe erau amestecate cu explozibil. Oamenii alergau să-și ia mâncare și mureau pe loc.

H.S.: Cum erau îmbrăcați tinerii partizani?

N.M.: Cum se nimerea. Singura lor uniformă erau pistoalele automate. Arme cu încărcătoare în formă de tambur. Kalașnikov. Impresionante erau camioanele cu

rachetele Katiușa, care au avut efecte devastatoare în lupta cu nemții, aflați de cealaltă parte a râului.

H.S.: Erau și evrei printre partizani?

N.M.: Se pare că da. Iar în armată chiar mulți – ofițeri, dar și soldați.

H.S.: Cum v-au tratat rușii? Au fost violuri?

N.M.: Nu-mi amintesc. Se poate. Totuși, nu era vorba de ocuparea Germaniei, ci de eliberarea Ucrainei, care era teritoriu sovietic. Pe cine să violeze rușii, pe femeile ucrainene? În orice caz, nu era ca și cum s-ar fi intrat pe un teritoriu inamic și soldații ar fi fost animați de dorința de răzbunare.

H.S.: Deci pentru dumneavoastră sosirea armatei sovietice a însemnat o mare ușurare. Frica trecuse, nu mai aveți niciun motiv să vă temeți.

N.M.: Frica trecuse. Dar rușii i-au înrolat imediat pe bărbați, inclusiv pe tatăl meu, și i-au trimis pe front, în prima linie. Tatăl meu a devenit prin urmare soldat.

H.S.: I-a plăcut? Întreb deoarece un prieten de-al meu căruia, după eliberarea din lagăr, americanii i-au pus o pușcă în mână și care, în uniforma armatei americane, a avut în sfârșit posibilitatea de a se apăra de dușman a resimțit acest lucru ca pe momentul cel mai fericit al vieții lui. În orice caz, prietenul meu era tânăr pe atunci, nu avea nici 20 de ani.

N.M.: Tatălui meu nu i-a plăcut. Bărbații erau slăbiți de anii petrecuți în lagăr, erau complet nepregătiți și de fapt erau trimiși pe front ca să moară. Era cât se poate de clar. Tata avea 36 de ani, o soție și doi copii, era deprimat și vlăguit...

H.S.: Vârsta lui interioară nu era de 36 de ani, ci mai degrabă de 63 de ani.

N.M.: Da, și din cauza asta a evadat.

H.S.: Cum?

N.M.: El și un camarad de-al lui au fugit și s-au ascuns zile în șir în păduri. Între timp, mama a simțit nevoia să ne mutăm spre sudul Basarabiei, pentru a fi mai aproape de România. Și acolo ne-a reîntâlnit tata, absolut

întâmplător, după zile de goană prin păduri. În Basarabia a lucrat la o bancă sovietică. A învățat repede rusește și ucraineană. Iar eu m-am dus la școală. Am fost la o școală rusească în clasa a doua.

H.S.: Aveați pe perete un tablou cu Stalin?

N.M.: Probabil. Amintirile mele despre această școală nu se învârt în jurul lui. Îmi aduc aminte de două detalii: cravatele roșii, pe care le-am primit ca tineri pionieri, și faptul că o colegă de școală, Maia – o fată blondă foarte frumoasă, fiica unui ofițer important –, își învelea cărțile, spre deosebire de noi ceilalți, muritorii de rând, într-o hârtie lucioasă minunată, de culoare roșie sau galbenă. Mi-a plăcut la școală.

H.S.: Cât de mare era clasa?

N.M.: 25 sau 30 de copii, băieți și fete.

H.S.: Câți dintre ei erau evrei?

N.M.: Câțiva.

H.S.: Cât de evreiască era de fapt casa dumneavoastră părintească? Ați postit de Yom Kippur? Ați sărbătorit Pesachul? Se mânca *kosher* la dumneavoastră acasă?

N.M.: Părinții posteau de Yom Kippur. Eu mergeam la școală și de Yom Kippur, între timp devenisem un comunist zelos. Mi-aduc aminte că bunicul era un om foarte religios. Mama a rămas o evreică tradițională și o mamă foarte evreică. Casa noastră nu era *kosher* – totuși, de Pesach se făcea de fiecare dată curățenie generală. Mama nu mânca lactate amestecate cu produse din carne și nu mânca nici carne de porc – dar nu ținea ca noi să mâncăm doar *kosher*. Obișnuia să spună că ei nu îi face bine carnea de porc, că îi e rău de la ea, probabil că devenise cu timpul o reacție biologică. Am crescut într-o casă evreiască tradițională, dar deloc habotnică, înainte și după perioada petrecută în lagăr.

Al treilea dialog

Despre fericire

H.S.: Apoi, în aprilie 1945, v-ați întors în România. În locul copilăriei dumneavoastră?

N.M.: Nu. În Ițcani – Suceava, de unde plecaserăm noi, nu mai era nimic din ce lăsaserăm, nu aveam la ce ne întoarce. Ne-am întors într-un oraș din apropiere, în Fălticeni, nu în Bucovina, ci mai la sud. Acolo trăiau bunicul din partea tatălui meu, fratele tatei și alte rude care nu fuseseră deportate. Acolo am locuit trei luni, apoi ne-am mutat la Rădăuți.

H.S.: Orașul de baștină al lui Dan Pagis, marele poet al Israelului.

N.M.: Tata a găsit de lucru la Rădăuți – era contabil. Am trăit doi ani în Rădăuți. Și am fost un copil fericit!

H.S.: De ce?

N.M.: Aveam totul: școală, colegi... Rădăuțiul era un oraș plăcut. Multă verdeță. Imediat după război atmosfera era foarte animată. Eram ca nou-născuți, iar eu eram un elev bun.

H.S.: V-a plăcut la școală?

N.M.: Foarte mult. Mi-aduc aminte și acum de învățătoarea mea. Avea un nume ucrainean – Vera

Iurașoc. La ea acasă am sărbătorit pentru prima dată Crăciunul. Eram elevul ei preferat. Eram tuns chilug...

H.S.: Din cauza păduchilor?

N.M.: Nu, așa era regulamentul școlar. Toți elevii erau rași în cap. Îmi amintesc multe detalii din acea seară. În primul rând, faptul că mă simțeam foarte stânjenit, era o atmosferă festivă, mistică, pe care eu nu o înțelegeam. M-au tratat foarte bine, pentru că învățătoarea mă plăcea, dar cred că ea le și povestise musafirilor că eram un elev bun, un copil evreu care supraviețuise lagărelor naziste. Nu știu. În orice caz, toți erau foarte amabili cu mine – prevenitori, ca și cum aș fi fost din sticlă și nu voiau să mă spargă. Era emoționant, dar și intimidant în același timp. Vedeam pentru prima oară o masă tradițională de Crăciun, podoabele tradiționale... Când părinții mei m-au întrebat apoi cum a fost, nu am putut să le răspund, mă simțeam un pic vinovat că am fost în acest loc străin, ciudat, la festivitățile acelea bizare, și vesele, și mistice – fără să fi știut nimic despre Isus și ritualul Crăciunului. Aveam pe atunci 10 ani, iar învățătoarea era cu adevărat minunată, încântătoare.

H.S.: Să vorbim puțin despre Dan Pagis.

N.M.: Nu l-am cunoscut la Rădăuți. La 13 ani, locuiam din nou în Suceava, orașul meu natal. Acolo am reîntâlnit-o pe menajera noastră, un membru deosebit de fidel al familiei. Onestă, foarte onestă, și foarte devotată. Ne-a iubit și am iubit-o. A venit după noi în lagăr și ne-a adus mâncare și haine. Cunoștea rudele noastre care nu fuseseră deportate – le trimitea scrisori și le cerea bani, ca să ne ajute, ceea ce era interzis. A fost arestată și judecată – a avut mari neplăceri pentru că ne-a ajutat. Era o creștină de origine țărănească, un copil orfan, luat în casă de bunicul meu. O femeie minunată și foarte frumoasă. O eroină fără onoruri, care apoi a devenit ea însăși o victimă a comunismului. Înainte de deportare ea avea grijă de mine, nu mama. Între noi era o relație deosebită, o iubeam mult și ea pe mine – eram prințul ei.

În 1947, când ne-am întors în orașul nostru, ea era prima doamnă, soția prim-secretarului comunist din Suceava. A fost un mare șoc pentru noi! Soțul ei, marele comunist, l-a invitat pe tatăl meu la o discuție. l-a spus: „Știi totul despre dumneavoastră de la soția mea, sunteți un om bun, onest, generos, știi ce ați făcut pentru ea.

Știu că soția mea a fost considerată un membru al familiei voastre, nu o menajeră. Vă consider deci unul de-al nostru. Construim o societate nouă și locul vostru este de partea noastră”. Tatăl meu, care niciodată nu fusese interesat de politică, a capitulat, până la urmă, a devenit director de întreprindere comercială, o funcție relativ importantă într-un orașel; până la urmă a ajuns și el într-o închisoare comunistă, dar asta e altă poveste.

Basmul comunist m-a încântat la cei 13 ani ai mei. Trebuie să menționez însă că înainte de asta fusesem „betarist” în Rădăuți. Un tânăr adept al lui Zeev Jabotinski, întemeietorul orientării de dreapta, „revizioniste”, a sionismului, care s-a născut în 1880 la Odessa și a murit în 1940 în America. Foarte convins de faptul că trebuie să abandonăm mentalitatea de ghetou și deprinderile diasporei, să ne întoarcem „acasă” în Țara Sfântă și să ne construim propria societate, să dovedim că nu mai suntem niște lași, mereu umiliți de alții. Eram foarte entuziasmat. O altă poveste frumoasă pentru tânărul supraviețuitor.

H.S.: De unde veneau toate astea?

N.M.: În Rădăuți exista o comunitate evreiască puternică. Erau organizații sioniste – de la extrema dreaptă la extrema stângă. Erau dezbateri înrâncenate între ei, răfuieli, tot ce putea născoci nebunia evreiască. După război, disputa a fost purtată cu deosebită pasiune, se punea întrebarea ce trebuie să facem acum. Să rămânem? Să emigrăm? Unii credeau că în România toate se vor schimba în bine, alții nu vedeau niciun viitor aici. Îmi aduc aminte de această febrilă fază a copilăriei postbelice și postlagăr și de toate organizațiile sioniste: „Hanoar Hatzioni”, „Gordonia”, „Hashomer Hatzair” și, firește, „Betar”, organizația din care făceam parte. De ce mă alăturasem lor? Pentru că era cea mai puternică organizație sionistă din Rădăuți și avea un „impresionant” proiect de viitor.

H.S.: În ce organizație era Dan Pagis?

N.M.: Nu știu. El a rămas doar puțin timp în Rădăuți, nu l-am cunoscut personal.

H.S.: Nu este o ironie? Pe când erați copil făceați parte din organizația „Betar” și ați rămas totuși în România, iar Dan Pagis – care poate nici nu a aparținut vreunei

organizații sioniste – a emigrat în Israel și a intrat într-un kibbutz.

N.M.: Pe parcursul dialogului nostru veți mai întâlni multe paradoxuri. Deosebirea dintre Dan Pagis și mine constă în faptul că el era orfan. Eu m-am întors cu părinții în țară, nu puteam să decid eu în această privință, dacă emigrăm sau nu. Când părinții îmi auzeau pledoariile avântate pentru emigrare, zâmbeau doar și spuneau: să vedem, să așteptăm, nu ne grăbește nimic.

Sora mai mică a tatălui meu, și ea betaristă convinsă, a venit într-o zi la noi cu bilete pentru vapor. Era în 1946. Tatăl meu i-a spus: sunt prea obosit, tocmai am despachetat, nu îmi pot face din nou bagajele.

H.S.: Dacă tatăl dumneavoastră ar fi luat o altă decizie, astăzi ați fi fost cetățean israelian. Vă puteți imagina asta?

N.M.: Desigur. Am colegi de clasă din Rădăuți, dar și din Suceava, care sunt de mult timp în Israel.

H.S.: Într-una din cărțile dumneavoastră povestiți o anecdotă despre patru prieteni. Unul locuiește în Tel Aviv, altul în New York, al treilea în Buenos Aires. Și al

patrilea? Al patrilea este aventurier, trăiește în București. Dumneavoastră sunteți...

N.M.: Da, eu sunt aventurierul.

Al patrilea dialog Tovarășul Stalin

H.S.: Cum s-a transformat betaristul în comunist?

N.M.: Era trecerea de la o poveste la alta – amândouă vorbeau despre „omul nou”: despre „evreul nou” sau despre „omul nou” universal. Când eram elev la Liceul evreiesc din Suceava, la sfârșitul anului 1947 a avut loc reforma învățământului în România. Toate școlile private au fost interzise, au devenit de stat. În anul 1949 a fost înființată organizația de pionieri – eu am fost unul dintre comandanții acestei organizații, pentru că eram un elev bun, premiantul clasei. Așa a început cariera mea de comunist. Devenisem și un fel de star. Eram mic de statură, nu foarte sportiv, dar țineam cuvântări de 7 noiembrie (aniversarea Revoluției din Octombrie, zi festivă și de paradă), de 1 mai și așa mai departe. În 1949, când Stalin sărbătorea împlinirea vârstei de 70 de ani, i-am

scris, în calitatea mea de comandant de pionieri, o scrisoare și o poezie – împreună cu mulți alți tovarăși de idei: Neruda, Aragon, Eluard, Johannes R. Becher, Anna Seghers, Roger Garaudy, l-am felicitat cu toții pe genialul, divinul și spiritualul nostru părinte, bunic și străbunic. Ei erau infanțili, eu însă eram cu adevărat un copil. În 1950 am intrat la liceu.

H.S.: Nu era Liceul evreiesc, ci o școală de stat.

N.M.: Da. Acolo am devenit, după câțiva ani, secretar al Uniunii Tineretului Comunist (UTC) – pe atunci se chema Uniunea Tineretului Muncitor (UTM), pentru că și partidul se chema Partidul Muncitoresc Român (PMR).

H.S.: I-ați citit atunci pe clasicii marxiști?

N.M.: Desigur. Doar eram un cititor pasionat! Am citit *Manifestul comunist*, *Anti-Dühring* al lui Engels.

H.S.: *Capitalul* ?

N.M.: Nu, *Capitalul* nu l-am citit, îmi pare rău. Dar am citit *Un pas înainte, doi pași înapoi* de Lenin, *Problemele*

leninismului de Stalin, *Statul și revoluția* de Lenin. Citeam de asemenea o grămadă de rebuturi, literatură sovietică.

H.S.: Șolohov.

N.M.: Șolohov este un scriitor bun în comparație cu perlele realismului socialist. Cartea sa *Donul liniștit* am citit-o cu mare plăcere. Mă refer chiar la rebuturi. Dar am citit și literatură rusă tradusă minunat în românește: Tolstoi, Cehov, Turgheniev, Gogol, Pușkin, Goncearov...

H.S.: Dostoievski?

N.M.: Dostoievski nu era decât parțial accesibil pentru noi. L-am putut citi abia în anii '60, la fel și literatura apuseană modernă. Și Isaak Babel. Citeam literatură rusă bună, mă proteja într-o oarecare măsură de prostia frazelor și clișeele pe care le consumam.

H.S.: Când ați învățat de fapt să citiți?

N.M.: Rusește între 1944 și 1945, românește abia în 1945. Părinții mei m-au învățat câte ceva mai înainte. Când ne-am întors, am mers la „Școala Israelită” din Fălticeni, unde trăiau bunicul meu patern și alte rude. Nu

era un gimnaziu, ci o școală primară. Directorul școlii era văr cu mama mea. Am intrat direct în clasa a doua, iar la absolvire mă număram printre cei mai buni. Eram foarte silitor – după tot ce trăisem până atunci, pentru mine era un adevărat Paradis să mă aflu într-o clasă, cu dascăli, cărți, glume, jocuri. Am întâlnit mătuși care mă răsfățau, găteau pentru mine. Dintr-odată mă transformasem într-un fel de prinț. Mai exact, redevenisem prințul care fusesem până la 5 ani, înainte de a mă transforma în cerșetor și prizonier.

Prin urmare, am început să citesc și am fost fascinat de cărți. Prima carte cu care m-am întâlnit a fost o culegere de basme românești. Am primit-o pe 19 iulie 1945, de ziua mea – aveam 9 ani. Mi-aduc aminte că avea o copertă verde, cartonată. Autorul ei era un mare povestitor român, Ion Creangă, era scrisă într-o limbă ciudată și fascinantă – nu în argoul de stradă. Arhaică, populară, originală, minunată. Eram captivat de această lume diferită, de această limbă diferită. Asta a fost intrarea mea în lumea literaturii: în lumea ireală a realului. Așa am devenit un cititor pătimăș – citeam, după cum am spus, tot ce îmi cădea în mână.

H.S.: Să ne întoarcem la tovarășul Stalin.

N.M.: Când a murit, în 1953, deja mă îndepărtasem de el. Eram încă secretarul UTM de la Liceul de băieți și o știam foarte bine pe secretara de la Liceul de fete. Când a murit Stalin, ea a plâns ca nebuna, ziceai că era gata să moară dintr-o clipă în alta. Era distrusă, îl pierduse pe tatuca, bunicul, zeul. Eu nu am plâns. Deja mă trezisem pe atunci, începusem să înțeleg dublul limbaj.

H.S.: Ce se întâmplase între dumneavoastră și Stalin?

N.M.: Avusese loc la liceu un simulacru de proces în care eu trebuia să „demasc” și să exclud din organizația de tineret câțiva elevi. Un mic proces stalinist, dureros pentru mine, nu m-am mai putut suporta în poziția de mic Stalin, așa era văzut, probabil, atunci un biet secretar UTM.

H.S.: Ce se întâmplase mai exact?

N.M.: Știți cine a fost Ana Pauker?

H.S.: Nu.

N.M.: Ana Pauker a fost o figură importantă a comunismului românesc, dacă nu cumva cea mai

importantă – și un personaj marcant al scenei comuniste internaționale. Procesul ei din anii '30, când a fost condamnată la 10 ani de închisoare, era pe prima pagină a ziarelor europene: a fost numită o „nouă Pasionaria”, a fost comparată deci cu Dolores Ibárruri, legendara comunistă spaniolă. Ana Pauker provenea dintr-o familie foarte religioasă și foarte săracă. Bunicul ei era rabin, a înțeles foarte repede cât de inteligentă era. A reușit să o strecoare în *heder*, școala pregătitoare religioasă pentru băieții evrei, deși acest lucru nu era permis; s-a dovedit o elevă excelentă, strălucită chiar din copilărie. În tinerețe a lucrat ca ucenică croitoreasă, apoi ca profesoară de ebraică la o școală. Într-o zi a văzut o demonstrație antisemită, după care s-a întors acasă și nu a mai vorbit cu nimeni timp de o săptămână. Apoi s-a înscris în mișcarea muncitorească, iar mai târziu în Partidul Comunist. Acolo și-a întâlnit viitorul soț, pe Marcel Pauker (numele ei de fată era Rabinsohn, Hannah Rabinsohn). El se număra printre fondatorii Partidului Comunist și provenea dintr-o familie evreiască bogată. A studiat în Elveția, unde a obținut diploma de inginer. S-au căsătorit și au doi avut copii; Marcel Pauker era, la fel ca și Ana, agent al Kominternului. În anii în care ea a fost la

închisoare, el a stat cu copiii – în Elveția, în Austria, oriunde îl trimitea partidul. Apoi a fost brusc chemat la Moscova.

H.S.: Asta se întâmpla prin 1937?

N.M.: Da. Toți prietenii îl sfătuiau să nu se ducă, era o perioadă tulbure, nimeni nu știa ce se va întâmpla. El răspundea: Sunt curat precum cristalul. A plecat împreună cu cei doi copii, au locuit la celebrul hotel „Lux „, destinat militanților din străinătate și imediat după sosire a fost dus la interogatoriu. Copiii i-au fost luați și plasați într-un orfelinat. El a mai fost lăsat să lucreze un timp ca inginer, apoi a fost din nou arestat și executat. Ea mai era încă în închisoare. Partidul a instruit-o să convoace deținutele comuniste din închisoare și să-l condamne pe Marcel Pauker ca troțkist, un trădător care a abuzat de încrederea partidului și care și-a primit pedeapsa cuvenită. Ea a refuzat timp de trei zile, spunând că îl cunoaște prea bine și nu poate crede aceste învinuiri, dar apoi a făcut ce i se ordonase. Dacă partidul spunea că fusese un troțkist, probabil că fusese.

Apoi Uniunea Sovietică a propus României un schimb de prizonieri: un spion român care fusese arestat în

Uniunea Sovietică la schimb cu Ana Pauker. Și Ana Pauker a sosit la Moscova.

H.S.: În ce an s-a întâmplat?

N.M.: În 1939, cred. Un funcționar de partid foarte important, prieten cu ea, a așteptat-o la aeroport și a avertizat-o: „Există un subiect despre care nu ai voie să vorbești cu nimeni niciodată. Soțul tău”. Ea și-a scos copiii de la orfelinat și a lucrat pentru partid în timpul războiului în Uniunea Sovietică. A format acolo o divizie de prizonieri de război români, care a luptat împotriva nemților. De altfel, brigada comunistă românească din războiul civil spaniol se numea „Ana Pauker”. Asta ca să vă dați seama cât de importantă era.

În 1944 s-a întors în România. Se povestește că ar fi fost așteptată de o mică delegație de funcționari de partid și i s-ar fi spus: Tu ești cea mai importantă tovarășă a noastră, dar o femeie, și evreică pe deasupra, în fruntea partidului, într-o țară creștin-ortodoxă – asta nu merge. Ca urmare, conducătorul nostru rămâne Gheorghiu-Dej, iar tu o să fii, de fapt, adevăratul conducător. Ea a acceptat și a devenit eminența cenușie a partidului, numărul doi, după Gheorghiu-Dej.

Avea o soră și doi frați. Ambele surori erau comuniste convinse, în timp ce ambii frați erau sioniști convinși și religioși. Au rămas în relații bune, în ciuda diferențelor ideologice dintre ei, iar ea se simțea apropiată în special de unul dintre frații ei. După război, când acesta se afla deja în Israel, ea l-a rugat să revină în țară: Vino aici, întoarce-te. El i-a răspuns: De ce să mă întorc? România este o țară comunistă, n-am ce căuta acolo. Ea a insistat: Eu sunt aici și te iubesc și am nevoie de tine. Bietul de el s-a întors.

Este interesant de menționat că ea a fost cea care, la întoarcerea din Uniunea Sovietică, i-a căutat prima pe socrii ei, părinții troțkistului și trădătorului executat de tovarășii comuniști sovietici. În vila ei din București – păzită de soldați și poliție, într-un cartier privilegiat, izolat – exista o încăpere specială pentru fratele cu *pejess* și pălărie neagră, ca toți ultrareligioșii. Soldații știau că acesta este fratele tovarășei Ana. Prin 1952, situația în interiorul Partidului Comunist s-a tensionat, ca în toate țările dominate de sovietici și mobilizate pentru demascarea „deviaționiștilor”. Era epoca proceselor împotriva lui Rudolf Slánský, și László Rajk, și Kostov. Iar

Ana Pauker a fost acuzată de erezia numită „deviere de stânga și de dreapta”.

H.S.: Aici avem cumva o exemplificare a aceluși fenomen pe care marxistul educat îl numește dialectică?

N.M.: Mda. Stânga și dreapta în același timp?! Foarte bizantin și teribil de dialectic, dacă vreți... Ana Pauker trebuia să devină o victimă. O delegație a comuniștilor români, în frunte cu Gheorghiu-Dej, s-a deplasat la Moscova pentru a obține aprobarea. Era prea importantă, prea vizibilă ca să poată fi arestată pur și simplu fără încuviințarea Vaticanului comunist, mai ales că era considerată „copilul preferat” al lui Stalin. Papa Visarionovici a aprobat, cu anume satisfacție, se pare. Ea știa foarte bine cum se desfășurau aceste farse în Țara socialismului victorios și nu numai, avea și experiența uciderii soțului. Acuzațiile se inventau în birourile specializate, și în cazul ei s-a afirmat că fusese împotriva colectivizării agriculturii și aspira la o soluție politică de tip Tito. A fost arestată și interogată – acuzată că ar fi agent al israelienilor și al americanilor. Apoi a murit Stalin, interogatoriile s-au întrerupt, iar ea a fost vizitată în celulă de unul dintre noii secretari ai partidului, care i-

a spus: Vă aduc la cunoștință că tovarășul Stalin a murit. Tovarășa Ana s-a prăbușit îndurerată. El s-a grăbit s-o consoleze: Ana, moartea lui te-a salvat!

A fost eliberată, a primit un post la o editură politică. Nu s-a dus niciodată acolo – a stat acasă, a citit ca o nebună, apoi s-a îmbolnăvit de cancer și a murit. Asta este povestea Hannei Rabinsohn. Deși a dispărut în anii '50, numele îi este pomenit adesea și astăzi în România, atunci când se vorbește despre „conspirația iudeo-comunistă”, și este numită, în acest context, Hannah Rabinsohn, nu Ana Pauker. De parcă Pauker ar fi un nume asemănător cu Gheorghiu, Ceaușescu, Iliescu. Numele de fată arată că face parte dintr-un vechi complot rabinic.

H.S.: Credeți că a fost o eroină?

N.M.: Nu a fost, desigur, un înger, a făcut și a aprobat lucruri oribile, la fel ca Marcel Pauker, ca Troțki, Kaganovici, Slánský, Mátyás Rákosi și alții, erau soldați și elevi disciplinați ai partidului. Au făcut totul în numele partidului, nu în numele unei conspirații talmudice sau al statului Israel. Era o comunistă adevărată, credincioasă, faptele ei au fost de la început până la sfârșit comuniste.

Dar în România, în scrierile antisemite ea rămâne un simbol al diavolului iudeu.

Recent, o revistă românească m-a rugat să iau atitudine față de antisemitismul românesc. Am scris următoarele: „Nu știu în ce măsură poate fi de folos să le spun rinocerilor că datorită activității mele bolșevice îndelungate am fost deportat în Transnistria la vârsta de cinci ani, de unde m-am întors la vârsta de nouă ani, în 1945. Cu această ocazie am adus în țară tancurile sovietice, care au instalat în România comunismul evreiesc. Primul lucru pe care l-am făcut când am intrat din nou în posesia patriei mele a fost să îi conving pe tovarășii mei circumciși să își schimbe numele evreiești în nume românești – Gidale Deutsch în Gheorghiu-Dej, Bodinger în Bodnăraș, Vily Lister în Vasile Luca, Motel în Moghioroș, Leiba Polanski în Lucrețiu Pătrășcanu, Sami Klein în Chivu Stoica, Gold Asher în Gheorghe Apostol, Nahum Ceaușu în Nicolae Ceaușescu, Ițic Ițicovici în Ion Iliescu și așa mai departe – pentru a putea prosti cât mai bine masele asuprite. Datorită prejudecăților mele rasiale și ideologice nu am luat parte la larga mișcare de rezistență anticomunistă din România, condusă de tovarășul Corneliu (a cărei familie se numise într-o viață

anterioară Codreanu), fostul poet de curte al lui Ceaușescu, azi în Parlamentul European sub numele de Corneliu Vadim Tudor, și pentru asta cer iertare poporului român preamilostiv”. Nota mea nu a apărut.

H.S.: Sunteți ghiduș. Dar spuneți-mi, totuși: ce s-a întâmplat cu fratele Anei Pauker?

N.M.: S-a întors în Israel, după ce s-a recules câțiva ani în închisorile României comuniste.

H.S.: Să vorbim din nou despre ceea ce ați trăit în anii ‘50.

N.M.: În perioada devierii de stânga și de dreapta eram secretarul UTM din liceu. Și mi s-a comunicat că trebuie să excludem din organizație cel puțin trei membri.

H.S.: Cine v-a spus asta?

N.M.: A venit un activist de la centrala orășenească a organizației UTM. Mi-a spus că trebuie să organizăm o mare ședință, cum aveau loc pe atunci în toate fabricile, întreprinderile, spitalele, pentru a adera entuziast la decizia comitetului central privind devierile, un mijloc

teoretic și practic de curățare a partidului de trădători și sabotori. Ideea era că trădătorii se află peste tot: în liceul tău, în spitalul tău, în clubul tău sportiv – peste tot! Așa a început marea epurare.

Prin urmare, am primit sarcina de a „epura” organizația noastră de cel puțin trei elevi suspecti. Și după multe discuții s-au propus numele celor trei nevinovați. Unul dintre ei era de origine țărănească, tatăl lui nu fusese de acord să intre în gospodăria colectivă, dovadă că era un dușman al partidului și al statului. Celălalt era un tânăr evreu absolut inofensiv, fiul unui măcelar, tatăl său mai avea un soi de magazin pe jumătate privat – și vina trecea asupra odraslei. Al treilea îmi era prieten, îl admiram, era cu o clasă mai mare decât mine, civilizat, tatăl său fusese odinioară avocat liberal, fusese închis doi ani, dar cred că pe vremea aceea fusese deja eliberat, doi ani însemna că nu au găsit absolut nimic împotriva lui, că era absolut curat.

H.S.: Ce s-a întâmplat cu cei trei băieți?

N.M.: Au absolvit liceul, fără să fie membri UTM. Nu au fost dați afară din școală. Nu știu ce s-a întâmplat cu fiul de țăran – era într-o clasă mai mică. Ceilalți doi au intrat

la universitate. Băiatul evreu a studiat medicina veterinară și trăiește azi în Israel, iar prietenul meu s-a înscris la aceeași facultate ca și mine, dar nu a absolvit-o. Acest eșec a fost marea lui realizare.

H.S.: De ce?

N.M.: A devenit un eșuat solitar, aproape aristocratic. Funcționar oarecare, și-a păstrat viața privată, și biblioteca privată, și solitudinea. L-am vizitat când m-am întors în țară – a rămas neschimbat.

H.S.: Și dumneavoastră?

N.M.: Nu am suferit defel când tovarășul Stalin m-a părăsit. Mă desprinsesem deja de el. Am absolvit liceul și am mers la universitate, și deoarece rezultatele mele școlare erau foarte bune – note, activități politice –, s-a propus să fac parte din conducerea UTM a anului întâi de facultate. Am refuzat. Cel care a condus ședința avea să devină după câțiva ani ministrul de Externe al României. Repercusiunile au fost modeste: a trebuit să mă prezint la conducerea UTM din Capitală, unde am fost aspru criticat.

H.S.: Ați fost vreodată membru al Partidului Comunist?

N.M.: Nu. Niciodată.

Al cincilea dialog

Monopolul evreiesc

H.S.: Când ați devenit scriitor?

N.M.: Odată cu publicarea primei mele cărți...

H.S.: Nu, nu asta am vrut să spun. Când v-ați așezat pentru prima oară cu un creion în mână în fața unei coli goale de hârtie și ați scris?

N.M.: Foarte devreme. Am scris poezii încă din adolescență.

H.S.: Erau poezii cu rimă?

N.M.: Cu rimă, dar și în versuri albe.

H.S.: Acesta este formalism burghez, tovarășe!

N.M.: Da, însă unul stimulator, chiar curajos în condițiile socialismului. Am început să scriu la modul serios când am ajuns la universitate. A fost un proces îndelungat și cu hopuri, nu o preocupare continuă. În

1966 i-am trimis câteva proze scurte unui poet – Miron Radu Paraschivescu, căruia i se spunea prescurtat MRP – despre care știam că are cel mai bun instinct în descoperirea de talente. Un om cultivat și inteligent, cu un simț sigur al literaturii. A fost entuziasmat.

H.S.: Despre ce vorbea poezia dumneavoastră?

N.M.: Despre singurătate – o temă foarte decadentă. Poeziile le-am recitat mai târziu...

H.S.: Ca să vedeți dacă sunt bune de ceva.

N.M.: Unele poezii erau bune. Suportabile, se puteau citi. Nu erau geniale, dar am regăsit în ele un ton al poeziei românești interbelice – în contrast cu ceea ce se publica în revistele literare. O turbulență a singurătății, o căutare a ceva dincolo de cotidianul apăsător. Dacă aceste versuri aveau o valoare literară, nu știu – dar dacă ar fi fost publicate pe atunci, nu cred că aș fi avut de ce să mă rușinez.

H.S.: Despre ce era vorba în proza dumneavoastră?

N.M.: Primele texte în proză erau impresii din copilăria în lagăr, o transfigurare în ficțiune a ceea ce am trăit.

H.S.: Ați vorbit pe atunci cu prietenii despre ce ați trăit în lagăr?

N.M.: Nu.

H.S.: Prin urmare, ați dialogat cu foaia albă de hârtie.

N.M.: Da. Doar așa. A fost un mare șoc pentru mine când am venit în America și am descoperit că această temă...

H.S.: Prin „această temă” vă referiți la așa-numitul Holocaust.

N.M.: ...că această temă este atât de prezentă aici în spațiul public. Se vorbește des despre asta, se povestesc propriile experiențe... La început am fost extrem de reținut și nu mă simțeam confortabil să trec la exhibarea publică a suferinței.

H.S.: Era prea personal pentru dumneavoastră?

N.M.: Da, era personal. Dar după un timp am reconsiderat – cu măsură, adică am început să răspund întrebărilor care mi se puneau despre biografie. Aici expunerea publică e aproape inevitabilă, și dacă acest capitol a existat în viața ta, atunci trebuie să răspunzi la niște întrebări – este un ritual acceptat. Dincolo nu te întreba nimeni și falsitatea manipulată politic a vieții publice – totul era mai mult sau mai puțin falsificat – te făcea să te contracti în tine însuși, să aperi măcar integritatea vieții private, singurul teritoriu propriu, proprietatea pe care o voiai ferită de minciuna publică. Aici situația a fost și este diferită, deși există și asemănări, cu deosebirea că vânătorul ubicuu nu mai e Partidul, ci fiara mass-media de scandal, tot mai dominantă.

Primele povestiri vorbeau despre copilărie. Apoi am scris și despre perioada comunistă, despre anii în care am fost un tânăr visător entuziast. Mi s-a reproșat în România că am scris doar despre Holocaust – deși textele mele despre Holocaust sunt cu adevărat puține în comparație cu cele care vorbesc despre comunism. Asta din cauza faptului că eram doar un copil în lagăr, iar toată viața mea de adult s-a desfășurat sub regimul comunist. Am discutat despre asta și cu Imre Kertész, și cu Aharon

Appelfeld, care a fost criticat uneori, în Israel, că Israelul nu apare destul în opera lui. Eu am rămas la tema înstrăinării, a oprimării, a disconfortului, oriunde s-ar regăsi: în lagăre naziste, sub comunism, în exil. Această continuitate transcende cadrul social, politic sau istoric. Este vorba despre tensiunea dintre individ și contextul social.

H.S.: Cine v-a reproșat în România că ați scris doar despre Holocaust? A fost în timpul comunismului sau după aceea?

N.M.: După. Sub comuniști era o temă tabu. Mi-aduc aminte de prezentarea de pe coperta uneia dintre cărțile mele în care se spunea că am aparținut unei generații care „a avut o copilărie nefericită în timpul războiului”.

H.S.: „O copilărie nefericită în timpul războiului.” Asta e bună!

N.M.: Era pur și simplu imposibil să spui lucrurilor pe nume. După prăbușirea comunismului, totul a început să iasă la suprafață. Una dintre cele mai aprinse dezbateri de după 1989, care continuă uneori și acum, deși cu mai puțină forță, și în care am fost implicat volens, nolens, a

fost comparația dintre Gulag și Holocaust. Dintr-odată era posibil să vorbești despre Holocaust, dar întâmpinat de un instantaneu bruiaj. Parte din elita intelectuală românească se întreba: De ce Holocaustul? Oare tocmai am scăpat de Holocaust – sau de comunism? Ne aflăm cumva în anul 1945, lagărele au fost eliberate ieri, sau tocmai s-a prăbușit dictatura comunistă și ar trebui să dezbatem tot ce am trăit în timpul ei?

H.S.: A avut loc deci imediat o ciocnire a memoriilor.

N.M.: Da, imediat, o uriașă coliziune, cu revitalizarea sloganurilor antisemite dinaintea războiului și cu noi ingrediente, precum: „Evreii ne-au adus comunismul” sau „În România nu a existat niciun Holocaust, e doar o minciună. La noi nu a existat niciun Auschwitz. Totul e o exagerare, o falsificare, propagandă evreiască, un complot iudeo-israelian”. O persoană foarte importantă din lumea literară – în prezent, președintele Uniunii Scriitorilor și ambasador al României la UNESCO, directorul celei mai importante reviste literare a țării, membru al Academiei, membru în numeroase comitete și comisii, un fel de Papă al literelor românești, pe vremea aceea și candidat la președinția țării, s-a pronunțat critic la adresa

„monopolului evreiesc asupra suferinței”. Nu avem de-a face cu un antisemit, ci cu un democrat, aici e toată surpriza! Formularea nu trădează multă compasiune, nici înțelegerea propriei istorii sau solidaritate cu oprimații, nici exces de inteligență și onestitate. Și, cum spun, nu este vorba de vreun naționalist și antisemit feroce, ci de un intelectual respectat și, pare-se, democrat. Iată, această formulare nu vine de la periferia naționalistă a vieții intelectuale, ci vine din centrul elitei intelectuale!

Foarte interesante în acest context sunt procesul împotriva lui Garaudy și ecoul său în România. Roger Garaudy a fost un membru de frunte al Partidului Comunist Francez, un timp a fost chiar în Biroul Politic și ideologul-șef al partidului. A avut o evoluție foarte ciudată, așa zice. În anii '60 a devenit un comunist liberal, alăturându-se așa-zisului eurocomunism. În cele din urmă a fost exclus din partid. A fost tot timpul apropiat de Biserică și a devenit apoi catolic, mai târziu protestant. Iar la sfârșit s-a convertit la Islam. Garaudy a scris o carte cu titlul *Miturile fondatoare ale politicii israeliene*. Este un antisionist furibund – cred că a devenit și antisemit.

H.S.: Garaudy neagă genocidul comis împotriva evreilor europeni.

N.M.: El afirmă că numărul victimelor nu este atât de mare cum spun evreii și crede că nu au existat camere de gazare. A fost dat în judecată la Paris și a fost condamnat, în fața unui public de antisemiți dezlănțuiți, mulți dintre ei musulmani, care strigau „Moarte evreilor”.

H.S.: Când a avut loc acest proces?

N.M.: În 1998. După ce cartea lui Roger Garaudy a apărut la o minusculă editură de extremă dreapta – al cărei proprietar avea de altfel legături cu România –, condamnatul a devenit foarte celebru în lumea islamică. Vicepreședintele sirian l-a numit „cel mai mare filosof occidental contemporan”, Muammar al-Gaddafi l-a declarat „cel mai mare filosof european de la Platon și Aristotel”; eroul a fost primit de notabilitățile Republicii Islamice Iran, și chiar Hassan Nasrallah, șeful Hezbollah, îl apreciază entuziast pe Garaudy.

H.S.: Ce legătură are asta cu România?

N.M.: Ne-am putea întreba, și n-ar fi deloc o întrebare gratuită. Se pare că totuși are de-a face și cu România, și cu unii iluștri membri ai elitei ei intelectuale, dacă urmărim dezbaterile din România, care a devenit repede dezgustătoare. Am fost pus la colț și atacat în această confuză dezlănțuire de resentimente. Se distingeau două idei principale. Mai întâi, că evreii erau gata să comită orice falsificare pentru a-și păstra „monopolul suferinței”. În al doilea rând, că exprimarea unei opinii nu este un delict. O opinie nu este o infracțiune care să poată fi condamnată într-un proces juridic. Într-un articol dintr-un ziar românesc se afirma chiar că acest proces împotriva lui Roger Garaudy ar fi „moartea lui Descartes”, fără ca cineva să pomenească faptul esențial că se discuta încălcarea unei legi franceze, aprobată de statul democrat francez.

Procesul Garaudy în Franța avea loc cam în aceeași perioadă când creștea furtunos dezbaterile românești în mai multe etape fiindcă Holocaust și Gulag: evreii, se spunea, nu sunt interesați în mod real de Gulag, fiindcă cei mai mulți dintre ei au fost comuniști și ar face totul pentru ca amintirea Holocaustului, prezentat drept cel mai mare genocid din istorie, să prevaleze asupra altor tragedii

istorice. De unde acest brusc interes în România post- și anticomunistă față de Roger Garaudy, un fost aprig comunist, care afirma că tot ce spune Stalin este adevărat, în timp ce toți antistaliniștii sunt niște mincinoși? Mulți români sunt astăzi anticomuniști vehemenți, dar anticomunismul lor pare, uneori, nu atât o opțiune pentru democrație, cât un nou oportunism sau o variațiune actualizată a vechiului naționalism. Este ușor să fii astăzi anticomunist, și foarte folositor.

H.S.: Roger Garaudy însuși este doar o figură intelectuală marginală, rizibilă. El nu reprezintă nimic.

N.M.: Și totuși, iată, poate avea ecou, poate fi folosit la nevoie.

Al șaselea dialog

Despre femei

H.S.: Aș dori să ne întoarcem în timp și să vorbim despre artist în calitatea lui de tânăr bărbat. Permiteți-mi să vă pun în acest context o întrebare indiscretă: cum era cu femeile?

N.M.: Nu știam că domnul Stein este interesat de femei. Dar dacă așa stau lucrurile, mă simt dintr-odată mai apropiat de el. Când vorbim despre femei, vorbim și despre dragoste. Dar înțeleg că vreți să vorbim mai mult despre aspectul erotic al problemei.

Femeile și erotismul sunt o temă conjugată, dar și o temă privată. Vorbind despre tinerețea mea, vorbim despre perioada trăită într-un stat socialist. Cum se poate dezvolta o relație sexuală cu o femeie într-o țară în care oamenii trăiesc înghesuiți în locuințe strâmte și uneori de uz comun, unde nu prea există posibilitatea retragerii într-un spațiu privat, avorturile nu sunt permise, nu există anticoncepționale, dar există morala proletară. Nu puteai nici măcar să închiriezi o cameră de hotel. Toate aceste greutăți, piedici, restricții și restrângeri nu pot ucide, totuși, instinctele, nici dragostea. Îmi plăceau femeile, îmi plac și acum – chiar dacă nu mi se mai permite să le plac prea mult, sunt căsătorit și nu mai sunt tânăr. Femeia rămâne, cred, mai interesantă, mai fascinantă decât bărbatul.

În tinerețea mea, pe când mi se deșteptau impulsurile sexuale, într-un oraș mic în care anonimatul era aproape imposibil – ce poate să facă un adolescent frecventând o

școală unde sunt numai băieți și care se întâlnește cu fete doar la reuniunile revoluționare sau la cinematograful local, o dată, de două ori pe săptămână, când înăuntru se face întuneric și poți în sfârșit să palpezi pielea domnișoarei? Nu o poți invita la o discuție filosofică în camera ta care nu există, mare lucru nu se poate întâmpla.

Să vă povestesc vagi experiențe erotice incipiente? Din nefericire, nu exista bordel. În timpul anilor mei de liceu era foarte dificil să ai o relație sexuală, și chiar și mai târziu, la București, era dificil – m-am dus la București contrar dorințelor familiei mele, părinții m-ar fi vrut în apropiere, la Iași, dar eram ferm orientat spre București de dragul anonimatului – am vrut să evadez.

În liceu eram un mic star, asta ajută în relația cu fetele, le plac starurile. M-am apropiat de niște fete, eram prieten cu câteva. Am avut o relație intensă cu una dintre ele – doar incipient erotică. Sărutări, discuții, un pic de pipăială în întunericul cinematografului sau în parcul orașului, nimic important. În ultimii doi ani de liceu eram împreună cu o fată frumoasă dintr-o familie prietenă a familiei mele. Ea a plecat la studii la București, eu de asemenea, practic eram împreună. Expedițiile noastre – ca

să le numim așa – mergeau de obicei până la granița permisibilității și se opreau cu puțin înaintea ei. Aiaiaiai, ce-o să spună mami! Au mai fost câteva minore evenimente adiacente – dar nu o inițiere în adevăratul sens al cuvântului. Când mi-am încheiat studiile (de inginer), aveam o reputație de om cu „experiență”, deoarece eram mereu înconjurat de fete și eu mă țineam tot timpul după ele, mă plăceau și eu le plăceam. Dar atât.

H.S.: Erați, prin urmare, un Casanova feciorelnic?

N.M.: Așa pare, eram sfios și solitar, visul meu de libertate – și de libertate sexuală – era, din păcate, doar aspirație. Nu aveam nicio relație stabilă sau experiență, numai ici și colo câte ceva. După ce am terminat facultatea...

H.S.: La ce vârstă?

N.M.: La 23 de ani. După absolvire m-am întors în orașul natal. Restricții socialiste.

H.S.: Și anume?

N.M.: Pe vremea aceea, în România – și cred că nu numai în România – existau orașe „închise”, unde nu puteai locui dacă nu aveai „documentele” corespunzătoare. Voiam să rămân la București. Era speranța mea când m-am înscris la Institutul de Construcții din București. Am absolvit o facultate deloc ușoară. La început am fost 127 de studenți, din care am absolvit 26. Am înțeles destul de repede că nu sunt făcut pentru studiul ingineriei, și totuși l-am continuat. Este blestemul meu: nu pot să mă despart de ceva decât cu eforturi uriașe – de oameni, de obișnuințe, de prietenii, de țări, de limba mea maternă.

Nu puteam rămâne în București pentru că nu aveam acte de bucureștean, de care dispuneau doar cei născuți acolo sau care se căsătoreau cu cineva din București. Aveam oferte pentru alte orașe, dar nu mă atrăgeau. Voiam să locuiesc în București. Când am văzut, după examenul de absolvire, că nu pot rămâne, m-am întors în orașul de baștină. Și curând m-am îndrăgostit de o fată, elevă de liceu. Ea a devenit experiența deplină pentru mine: emoțională, erotică, sexuală. O relație dramatică.

H.S.: Lăsați-mă să ghicesc: mica problemă consta în faptul că ea era o *shiksa*, o neevreică. Cuvântul acesta, *shiksa*, nu îl folosesc în sens peiorativ sau ostil – acest termen argotic conține o ironie delicată. Deci o *shiksa*.

N.M.: Ironia ar putea fi și afectuoasă, nu doar delicată, dacă ne gândim la soția lui Martin Buber, sau la Milena lui Kafka, sau chiar la Virginia Woolf, soția evreului Leonard Woolf, care a avut o grijă angelică de ea. Și la atâtea alte exemple. Noi ne referim aici însă doar la o liceană inteligentă și fermecătoare. Pentru mama mea era o *shiksa* mult prea inteligentă, pentru mine era foarte atrăgătoare, în plus și misterioasă, ghidușă, imprevizibilă. Trăiam într-un oraș mic. Anonimatul era practic imposibil. Aranjam cu un coleg de serviciu să îmi împrumute camera lui pentru două ore – poate cunoașteți lucrurile astea. Sau poate nu.

H.S.: Nu le cunosc. Nu am crescut într-o țară socialistă.

N.M.: Atunci nu știți chiar nimic. Și ce este mai uimitor și mai de compătimit este că nici nu regretați că nu știți

nimic. În orice caz, era o experiență care cuprindea practic multe dintre premisele „socialismului real”. Foarte real.

După câțiva ani am reușit să mă întorc la București: o altă aventură dificilă. Nu mai aveam dosarul în regulă din punct de vedere politic – ca pe vremea când eram, la liceu, secretar UTM. De câte ori reușeam să îmi găsesc de lucru, eram respins, până la urmă. Pe motiv de dosar de cadre. Dosarul meu de cadre nu mai era minunat. La un moment dat am concurat pentru un post la un important institut de proiectare din București, IPROMET. Fără a avea magicul „buletin de București”! Existau condiții pentru a obține acest mare premiu dacă instituția care te angaja era puternică și destul de importantă pentru a primi de la ministrul respectivei ramuri economice un ordin special – era numit „Ordin al ministrului” – ca să te aducă la București în calitate de „specialist indispensabil”. După ce am luat examenul pentru post, mi-a fost promis „Ordinul ministrului”. Pentru asta însă trebuia să aduc dovada că am o locuință în București.

Un cerc vicios: pentru a locui în București trebuia să te înregistrezi la Miliție. Dar dacă nu aveai acte de București nu te puteai înregistra la Miliție. Pentru Miliție aveai nevoie în primul rând de „Ordinul ministrului”, apoi de o

locuință. Puteai dovedi că ai o locuință în București dacă erai proprietar sau dacă aveai un bunic care avea o locuință în București și care ți-o lăsa ție prin testament, de pildă, sau dacă cineva declara în justiție că te acceptă în „spațiul său locativ” și dacă acest spațiu era încăpător. La mine nu era cazul cu niciuna dintre aceste ipoteze. Ce face un evreu în situația asta? Apelează la solidaritatea comunității sale, a puternicei „conspirații”, care, după cum se știe, rezolvă orice problemă. Mama mea fusese colegă de școală cu soția rabinului-șef al României. Mama a vorbit cu ea și au găsit într-adevăr mirifica soluție. Comunitatea evreiască avea o mică încăpere lângă *mikwa*. Știți ce este o *mikwa*.

H.S.: O piscină evreiască.

N.M.: Da, dar pentru femei religioase, pentru purificarea săptămânală înaintea Sabatului sau a altor sărbători. Comunitatea evreiască mi-a dat o adeverință cum că aș locui într-o încăpere din casa unde se afla *mikwa*. Și cu acest document și cu „Ordinul ministrului” am primit în sfârșit celebra ștampilă în buletin și m-am mutat la București. La puțin timp după aceea am întâlnit-o pe viitoarea mea soție. Aș fi putut evita deci toată

situația! Am intrat însă în căsnicie pe o bază legală solidă, cu acte în regulă. Baza afectivă era și mai solidă: iubirea. Foarte de modă veche.

H.S.: N-o să vă chestionez și despre Cella, pentru că văd bine că aveți o căsnicie fericită, plină de dragoste și căldură. Mai bine ne întoarcem la *shiksa* – tema aceasta este mult mai dramatică.

N.M.: Probabil că ar trebui să îl întrebăm pe ginerele lui Bill Clinton. El este un om religios, eu nu sunt. Și el iubește o *shiksa* și s-a căsătorit cu ea, deși este fiul unui evreu religios, ba chiar și suspect de infracțiuni financiare. Asta e America! Fiul unui evreu infractor se căsătorește cu fiica unui fost președinte! Iar *shiksa* Chelsea Clinton îi va face copii. Am putea vorbi despre asta ca despre un caz simbolic, pentru că toate statisticile arată că, în America, din căsătoriile dintre evrei și neevrei se nasc tot mai puțini copii care sunt considerați evrei după legile religioase iudaice. Din această cauză, singurele comunități evreiești care vor mai rămâne, fie că ne convine, fie că nu, vor fi cele strict religioase. Așa spun proorocii zilei, fie că ne convine, fie că nu. Dacă nu ne convine, putem să-l sunăm pe Dumnezeu la telefon, pentru că numai El poate

schimba ceva. Dar El este tot timpul foarte ocupat – și e undeva departe. Unii susțin chiar că Holocaustul a dovedit că puterile sale sunt limitate, că nu-i chiar atotputernic.

H.S.: Și *shiksa* dumneavoastră din România?

N.M.: Am iubit-o cu adevărat. Relația noastră a devenit treptat tot mai dramatică și mai complicată. Iar pentru partea mai religioasă a familiei de ghetou evreiesc povestea lua proporții. Dragul de băiat este hipnotizat de o creștină diabolică! Un văr de-al meu fusese în 1945, când m-am întors în țară, directorul școlii evreiești din Fălticeni – între timp ajunsese profesor de matematică la Suceava. Mama mea evreică, foarte agitată din cauza nenorocirii care ne-a căzut pe cap, l-a chestionat pe profesor în privința elevei. Iar vărul i-a spus: Este cea mai inteligentă fată pe care am întâlnit-o în câteva generații de elevi. În loc să fie o recomandare în favoarea ei, asta a părut s-o îngrozească și mai mult pe mama.

După multe suferințe pentru amândoi, dar mai ales pentru ea, ne-am despărțit. Nu din cauza „etnicității”, ci din cauza dragostei care și-a consumat, treptat, energia în anxietate.

H.S.: Cât timp a durat relația?

N.M.: Mai mulți ani. După ce a terminat facultatea, a lucrat la un institut de cercetare important și a părăsit la un moment dat România. S-a căsătorit la Londra, în Anglia. Acum câțiva ani m-a sunat. Mă descoperise prin cărțile mele. Mi-a trimis o scrisoare interesantă despre viața ei după despărțirea de mine. Avea doi copii cu soțul englez. Acum o lună și jumătate a fost aici. Am încercat să împiedic vizita, dar fără succes. Mă tot suna și îmi spunea că vrea să vină la New York, că suntem amândoi bătrâni și vom muri curând. Iar eu repetam: Nu. Nu, de trei ori nu. Să rămânem acolo unde eram când eram tineri. Nu trebuie să mă vezi așa cum sunt acum – fără păr și cu probleme cardiace. Și nici eu nu trebuie să te văd. Dar ea s-a încăpățânat și a venit la noi cu soțul ei. Sunt o pereche simpatică.

H.S.: Și?

N.M.: Și nimic.

H.S.: Nimic?

N.M.: Nimic. Nu a fost nicio tensiune, deși mă așteptam la așa ceva. În scrisoarea ei mi-a spus că trebuie să știu că m-a iertat. Că nu trebuie să mai am sentimente de vinovăție. Da, mă simțisem cu adevărat vinovat. La sfârșitul amorului nostru năbădăios – așa cum se întâmplă în astfel de cazuri – nu mai era nevoie de niciun motiv ca să ruinăm totul. Trebuie doar să lași lucrurile să se sfârșească, ruina vine de la sine. Ea era foarte posesivă, dramatică, geloasă, au fost și avorturi, iar la un moment dat totul a devenit insuportabil. Mi-e rușine de finalul acesta, nu m-am despărțit de ea sub presiunea familiei, dar mă îndreptam spre finalul acestei povești de dragoste, și poate am contribuit și eu la ruina ei. Când ne-am despărțit, ostilitatea unei părți din familie slăbise, se resemnaseră cu inevitabilul și au fost surprinși de această neașteptată întorsătură a situației, în care nu mai sperau.

Ea este azi o femeie pe picioarele ei, cu nepoți, trăiește mulțumită și în siguranță în Anglia. Din turnul meu de veghe, reîntâlnirea noastră mi se pare o greșeală.

H.S.: Pentru că nu mai existau sentimente.

N.M.: Nu am răscolit trecutul. A fost o vizită de stat. Oficială, plăcută, civilizată. Suntem bătrâni. Eu sunt

bătrân. Nu știu cum ar fi fost căsnicia cu ea, dacă ne-am fi căsătorit. Sartre a scris undeva că relațiile unui evreu cu o neevreică – relațiile sexuale, spirituale, intime, psihologice – se deosebesc mult de cele cu o evreică. Ar exista în primul caz atracția, ispita necunoscutului. El spune că pericolul căsătoriei cu o evreică este că dragostea ca sexualitate evoluează în sentimente fraterne. Nici nu e chiar așa rău dacă relația sexuală sfârșește în altfel de dragoste, prietenie, solidaritate, devotament reciproc.

H.S.: Cum este însă în cazul celălalt, când o evreică se căsătorește cu un neevreu?

N.M.: L-am putea citi pe Gregor von Rezzori.

H.S.: Să vorbim mai bine despre Cella.

N.M.: După cum știți, soția mea evreică arată ca o suedeză. Când am fost cu ea prima oară în concediu la Marea Neagră și ne plimbam pe malul apei, ne-am întâlnit cu un fost coleg de la Politehnică. Mi-a șoptit, în trecere: Aha, deci acesta e genul de femeie cu care ești acum! În ce limbă vorbești cu ea?

Al șaptelea dialog

Fără ochelari în lagăr

H.S.: Să vorbim despre cu totul alte lucruri, și anume despre exilul dumneavoastră. Când ați părăsit România și de ce? Ați rezistat mult acolo.

N.M.: Din câte înțeleg, sunt două întrebări: De ce am rămas atât de mult și de ce m-am hotărât să plec?

Am rămas atâta timp deoarece eram înrădăcinat în limba română, cultura română m-a format și m-a deformat. Mă iluzionam că trăiesc într-o limbă, nu într-o țară. În ciuda tuturor neplăcerilor, a nefericirii, a problemelor pe care le aveam acolo – și erau destule –, știam că identitatea și integritatea mea sunt legate de limba română, prin urmare și de țară. Nu voiam să plec, eram și sceptic în privința goanei după noroc. Clipele mele de împlinire erau în primul rând momentele de lectură și de scris – momente de singurătate. Desigur, erau și alte momente fericite, când încercam iubirea sau contemplam largul mării sau întâlneam parteneri de discuție interesanți. Nu vedeam niciun motiv să las în urmă toate aceste lucruri – deși dincolo exista marea promisiune de a

avea acces la cărți care patruzeci de ani mi-au fost inaccesibile și să cunosc altă lume, altă civilizație. Dar simțeam că aș pierde totul ca scriitor: rădăcinile mele. În acea perioadă vedeam exilul ca o sinucidere pentru scriitor și existau deja multe exemple în acest sens – cum îți poți distruge viața, deși ai condiții de viață mai plăcute.

De ce am plecat totuși? Pentru că paharul s-a umplut la un moment dat și o picătură a fost de-ajuns ca să se verse. Dar a fost mai mult decât o picătură. În 1986, anul plecării mele, situația din România era absolut insuportabilă sub toate aspectele vieții cotidiene. Era mizeria zilnică, era teroarea, era închiderea unei societăți oricum foarte închise. România era pe atunci, chiar în comparație cu celelalte țări socialiste, într-o situație mult mai rea. Pentru noi erau doar două ore de program la televizor. Din aceste două ore, o oră și zece minute erau dedicate Conducătorului. Și asta nu se întâmpla la Moscova. Se întâmpla în România. România nu este nici China, nici Germania. România este o țară latină cu ingrediente orientale, care nu suportă acest fel de – ca să-i spunem așa – sobrietate. Era și un antisemitism tot mai manifest.

H.S.: În ziarele de stat?

N.M.: Toate ziarele erau de stat.

H.S.: Se vorbea în ele despre evrei, sau era vorba despre bla-bla-ul obișnuit din blocul de răsărit despre „sioniști” și „statul fascist-imperialist-decadent Israel”?

N.M.: Nu, nu, nu. Relațiile cu Israelul erau OK. România era singura țară socialistă care avea relații diplomatice cu Israelul. Vorbim aici despre România, un loc foarte interesant! Desigur, nu ca să trăiești în el. Când am părăsit țara mi-am zis: Într-un loc atât de interesant nu mai pot trăi. Nu mai știai cu cine vorbești acolo – totul era complicat și prea interesant.

Deci: România se opunea blocului sovietic și avea relații cu Israelul. România nu a participat nici la invazia din Cehoslovacia din 1968. România era *l'enfant terrible*, copilul răzgâiat, admirat de Occident. Conducătorul nostru a fost primit de regina Angliei, de cancelarul german, de notabilitățile franceze. Toți erau îndrăgostiți de România. Desigur, nu îi păsa nimănui ce se întâmpla în țară, erau interesați de jocul diplomatic internațional, iar în acest joc România avea un rol echivoc.

Antisemitismul era subteran și implicit, era și public. Se utiliza cuvântul „evreu”, cum să nu!, oficial nu se putea spune „jidan”. Un săptămânal cultural cu titlul *Săptămâna*, vizibil conectat la Securitate, publica frecvente atacuri împotriva evreilor, a scriitorilor evrei. La un moment dat s-a publicat o listă de pseudonime. În cazul meu nu exista niciunul – dar Leibovici era Duda, fratele său, tot Leibovici, era Raicu, iar Legrel era Mugur. Și așa mai departe. Țsta era jocul. Ce este un evreu, întreabă o glumă românească. Un evreu este un „jidan” (un lțic) care tocmai a ieșit din încăpere, ne spune bancul. Jidanul este un evreu cât timp este în cameră, într-o ambianță socială, adică. În momentul când a ieșit, a redevenit pentru ceilalți jidan, ceea ce și este, adică.

Odată m-a vizitat un ofițer de Securitate și m-a întrebat de ce nu plec. În spatele acestei întrebări se ascundea intenția lor de a purifica etnic țara. Altminteri, nu aveau nimic împotriva ca un scriitor evreu să scrie despre evrei. Acesta este micul tău colț! Scrie despre evrei – sau și mai bine, pleacă din țară și te du în Palestina! Nu scrie despre noi, să nu crezi că ești un scriitor român, că ești român. Nu te amăgi singur.

Mă consider scriitor român. M-am supărat foarte tare cândva din cauza unei antologii publicate în anii '70 în Israel, în care apăream și eu – pe vremea aceea eram un foarte tânăr scriitor, cred că publicasem doar o carte. Titlul antologiei era *Scriitori evrei de limbă română*. Cum adică? Eu sunt scriitor român! Și nimeni nu are dreptul să mă întrebe dacă sunt evreu. Sunt evreu, nu am negat asta, dar aici este vorba despre altceva: sunt scriitor român, pentru că aceasta este limba în care scriu. Dacă mă întrebați azi, după patruzeci de ani, trebuie să mărturisesc că nu mai sunt atât de sigur dacă nu cumva, în cele din urmă, aveau dreptate. Chiar nu mai sunt sigur deloc. Probabil aveau dreptate.

H.S.: Să ne întoarcem în anul 1986. Cum arăta viața cotidiană?

N.M.: Groaznic. Tatăl meu, care avea aproape optzeci de ani, trebuia să se trezească devreme, la ora 5, ca să stea la coadă pentru o sticlă de lapte și pâine. În locuințe era foarte frig iarna... Nu era Transnistria, dar comparam situația cu un lagăr de concentrare care cuprindea toată țara. Pe de o parte antisemitismul devenise manifest, pe de altă parte gândeam că nu este decent să te plângi de

antisemitism când toată țara se află într-o situație atât de îngrozitoare. Cred că optzeci la sută dintre români ar fi preferat să fie evrei pentru ca să poată părăsi țara – chiar dacă ar fi trebuit să suporte antisemitismul. Nu consideram deci că ar fi decent să mă lamentez

H.S.: Când stăteai la coadă să cumperi lapte auzeai observații despre evrei?

N.M.: Acolo și în tramvai și în autobuz. Cum se întâmplă în timpuri de criză, în plus România nu avea în acest sens un trecut minunat. Ana Pauker nu mai trăia, nu mai puteai să o faci vinovată pentru toată catastrofa pe Hannah Rabinsohn. Dar circulau zvonuri... poate Ceaușescu (ceauș de sinagogă?) este evreu... Am scris cândva că dacă într-un lagăr de concentrare porți ochelari, pentru ceilalți deținuți nu este o mare deosebire. Pentru tine însă este o deosebire.

H.S.: De ce?

N.M.: Dacă patrula îți smulge ochelarii de pe nas și îi sparge, devii nu doar victimă, ești și ridicol, orbecăi în râsetele galeriei. Nu era o mare diferență să mai fii și evreu în acele timpuri... și totuși existau diferențe.

H.S.: ...era ca și cum ai fi închis, fără ochelari, într-un lagăr de concentrare.

N.M.: Să te întorci mereu și mereu la insolubila chestiune evreiască nu este nicio bucurie.

Al optulea dialog

Lunga despărțire

H.S.: Cum ați reușit să părăsiți România în 1986?

N.M.: Eram în contact cu câțiva scriitori germani din București. Am putea spune și scriitori români de limbă germană. Ei mi-au spus că am primit o bursă DAAD¹ la Berlin...

H.S.: Pentru care nici nu ați candidat.

N.M.: Un scriitor german emigrat din România în RFG, Ernest Wichner, mi-a transmis formularele, el le-a depus, dar nu am primit nicio scrisoare de confirmare.

¹ DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst) este Serviciul German de Schimburi Academice (n.tr.).

Nemții nu sunt italieni. Când vor să îți comunice ceva, îți trimit o scrisoare! Îi cunosc. Au o arhivă bine organizată cu numele persoanelor pe care le-au ucis. Sunt disciplinați și ordonați – este și bine, și rău, după cum știm. Nu am primit nimic. La un moment dat ne-am hotărât – soția mea și cu mine – să cerem pașaport pentru o călătorie turistică la sora ei la Washington. Și pentru prima dată în lunga noastră viață, paznicii au fost de acord să plecăm împreună. Cred că nu e o întâmplare. Aveam deja o relație destul de tensionată cu autoritățile. Eram atacat în ziare, romanul meu *Plicul negru* fusese distrus de cenzură. Eram înconjurat peste tot de iscoade. Presupun că voiau să scape de mine. Ne-au dat pașaportul. Am cumpărat un bilet de avion spre Washington prin Berlinul de Vest. Biletul costa pe atunci în România cât salariul pe un an.

Am făcut escală la Berlin și am locuit două-trei zile la prietenul și traducătorul meu, scriitorul Paul Schuster – un om pasional și onest. L-am rugat a doua zi să-i sune pe cei de la DAAD și să întrebe dacă este adevărat că am primit o bursă. Desigur! au răspuns. Nu știm însă ce s-a întâmplat cu Norman Manea! Paul Schuster a aruncat bomba: Este aici. Este aici? Cu adevărat? Ne-au invitat să

luăm prânzul cu ei și ne-au arătat scrisoarea pe care desigur că mi-o trimiseseră la timp, dar care se întorsese cu ștampila „Destinatar necunoscut”.

Explicați-mi, vă rog, cu mintea dumneavoastră vestică, rațională: Unde este logica în toată chestia asta? Mi-au dat pașaportul, dar nu mi-au permis să aflu despre această bursă, deși era evident că după ce ajungeam în Vest, urma să aflu de existența bursei! Am încercat să descopăr logica în această lipsă de logică tipică pentru sistem. Explicația la care am ajuns în cele din urmă ar fi legată de faptul că orice bursă trebuia aprobată pe atunci de prima doamnă a țării, de madam Ceaușescu, care răspundea pe linie de partid de cultură și știință. Cei de la Securitate care se ocupau de corespondență știau că ea nu ar fi aprobat o bursă pe un an la Berlin – aproba foarte selectiv și doar pentru puține săptămâni. O bursă de un an pentru un tip cu numele ciudat de „Norman”?

Toate acestea sunt speculații. Mi-au aprobat pașaportul turistic, de turism era responsabilă o altă secție: aici este turismul, acolo călătoriile oficiale. Este posibil ca cele două secții să nu fi știut una de alta, este posibil să fi știut unii de alții și să spună: Să-l lăsăm să

plece, nu mai vine el înapoi. Bye-bye. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, am primit pașaportul.

În perioada dinaintea plecării, m-am întâlnit pe stradă în București cu o colegă, poetă. Tocmai se întorsese de la Paris și mi-a spus: noi suntem scriitori, trebuie să rămânem aici. Ghinionul nostru, i-am răspuns. Asta a fost timp de patruzeci de ani justificarea mea, acum nu mai este valabilă. Dacă mergi la cimitir, o să găsești mulți scriitori, sunt în continuare aici, dar nu mai pot scrie. Pentru a scrie, trebuie să fii în viață – dacă mori, nu mai poți scrie. Este o sinucidere să părăsești țara și să ajungi în exil, dar este o sinucidere potențială. Dacă rămânem aici este moarte sigură. Nu neapărat pentru că ne omoară ei, ci pentru că ne îmbolnăvim și nu mai ajungem la timp la spital. Era imposibil, de exemplu, să găsești un taxi. Aveam un prieten apropiat a cărui soție avea nevoie de dializă la două zile. Era un coșmar să găsească o mașină care să o ducă la spital și înapoi, a găsit până la urmă un șofer de camion care transporta cărămizi.

H.S.: Ce vi s-a mai întâmplat apoi?

N.M.: Ne-am continuat călătoria la Washington, am rămas acolo trei săptămâni. Apoi ne-am întors la Berlin. A

trebuit să mergem la ambasada română să prelungim viza. Deoarece eram în Berlinul de Vest, de cealaltă parte a Zidului, nu au putut să refuze. Voiam să fiu în legalitate. Nu mă hotărâsem încă să rămân în Vest. Am amânat decizia prea mult timp. V-am spus deja: despărțirile îmi cad greu – de oricine și de orice.

Părinții mei rămăseseră în România. Mama era grav bolnavă. Locuiau într-un oraș mic și supraviețuiau cu mare dificultate. Le trimiteam pachete cu cafea și cârnați, cu zahăr, mai știu eu ce... ceea ce spune multe. Pachete cu mâncare se trimit într-un lagăr, nu într-o țară normală. Anul la Berlin a fost pe de o parte foarte plăcut – mă simțeam stimulat din cauza limbii, a atmosferei – pe de altă parte a fost și un an plin de frământări din cauza deciziilor radicale pe care le aveam de luat.

H.S.: Unde ați locuit în Berlin?

N.M.: În apropierea Pieței Rathenau, pe o străduță mică, Storkwinkel, într-o clădire pentru bursierii DAAD. Mi-aduc aminte că am fost invitat să vizitez câteva apartamente. Trebuia să îmi aleg unul care îmi place. Nu eram un bursier american sau canadian, obișnuit să aleagă, deci am spus, la prima locuință care mi s-a

prezentat: Minunat! Perfect! Luminos! Nu voiam să văd niciun alt apartament care poate ar fi fost mai bun, mai elegant.

Anul acela a fost plin de întrebări. Vorbeam în fiecare zi despre ce ar trebui să facem și vorbeam cu părinții, mama era disperată, a înțeles că nu mă voi mai întoarce. A fost un an tensionat, complicat, dar am trăit în 1987 și bucuria publicării primei mele cărți în limba germană: *Biografia robot și alte povestiri*, la Editura Steidl. A fost primită surprinzător de bine. Nu mă așteptasem la această schimbare rapidă de situație.

H.S.: Ați scris ceva în acea perioadă?

N.M.: Nu. A fost un an foarte nervos, nu am fost în stare să scriu. Citeam ziare și reviste – toate revistele. Eram înfometat de informații, pe care înainte nu le puteam avea. Anul acela a fost deci plăcut, complicat și tensionat. Mulți m-au sfătuit să cer azil politic, nu am vrut, nu eram sigur ce trebuie să fac. Mi-era și frică de faptul că ai mei puteau fi șicanați, nu voiam să fac situația lor mai complicată decât era. Am căutat – și asta este ezitarea mea tipică față de viitorul nesigur –, am căutat o amânare. O amânare a oricărei decizii clare,

ferme, definitive. Speram că marele nostru conducător va muri, în sfârșit, singurul final pe care ni-l puteam închipui: rezolvarea biologică. Voiam să rămân un an, doi în Occident, și apoi totul să se schimbe în bine, iar după aceea – mai vedem noi.

Când mi s-a terminat bursa, era în decembrie 1987, DAAD mi-a prelungit-o cu încă trei luni. În timpul acesta căutam o altă bursă. Nu am reușit. Aveam ceva bani economisiți în anul petrecut la Berlin, am plecat o lună la Paris, mi-ar fi plăcut să rămân la Paris.

H.S.: Toți românii din exil ajung odată și odată la Paris.

N.M.: Pentru că pare mai simplu, din punctul de vedere al obișnuințelor, al stilului de viață și al limbii. Eram însă timorat de prea marea comunitate a exilului românesc de la Paris. Din nou mi s-a sugerat să cer azil politic, nu voiam. Și atunci am primit bursa Fulbright la Universitatea Catolică din Washington.

H.S.: Ați candidat pentru această bursă.

N.M.: Nu am candidat. Mi s-a propus să fac o cerere și apoi, da, am candidat, dar inițiativa nu mi-a aparținut. Asta este iarăși o poveste excesiv de bizară pentru cine nu

înțelege nimic din prea interesanta și codificata lume a Estului.

Cella are o soră la Washington. Soțul ei lucra pentru USIA, „United States Information Agency”, o instituție de schimburi culturale între America și restul lumii. Nu mai există acum, atunci se ocupa, între altele, de burse, și cumnatul meu știa că românii nu au participat timp de șapte ani la programul de burse Fulbright pentru România.

H.S.: Ce înseamnă asta?

N.M.: Că românii nu au onorat acest schimb guvernamental de burse, nu au trimis niciun bursier în America. Timp de șapte ani! Bursierii americani veneau în România, dar niciun român nu ajunsese în contrapartidă în America. Prin urmare, existau discuții dacă nu ar fi mai bine ca bursele Fulbright să fie date Ungariei – este ceea ce mi-a povestit funcționarul american de la secția română din fundația Fulbright când am ajuns la Washington. Un american foarte amabil, foarte inteligent; își dăduse doctoratul despre istoria românilor, vorbea excelent românește, știa bancuri românești – și el a fost cel care le-a atras atenția colegilor că Ungaria a fost și a rămas

dușmanul istoric al României –, deci Statele Unite nu puteau să-și permită o astfel de greșeală. A propus să fie căutați intelectualii români care trăiau în afara României, fundația să trimită o scrisoare către guvernul României, în care să informeze că va oferi bursele acestor persoane. Experiența arăta că guvernul român nu va răspunde nici da, nici ba, iar americanii vor fi îndreptățiți să considere tăcerea românilor drept o acceptare.

Așa am primit eu bursa Fulbright la Universitatea Catolică din Washington.

Al nouălea dialog

Despre Israel

H.S.: De ce, ca fost membru al organizației Betar, nu ați emigrat mai degrabă în Israel? Aveați totuși familie acolo.

N.M.: Nu numai familie, ci și prieteni. Aș fi putut emigra legal – nu cu un geamantan, cum s-a întâmplat de fapt, ci cu 70 de kilograme de bunuri personale. Nu e un rezultat deosebit pentru o viață de om, dar nici să evadezi doar cu o servietă nu este. În Israel s-au refugiat nu doar

foști membri din Betar sau din organizațiile sioniste adverse, adică de stânga, ci și comuniști, social-democrați, socialiști, și nu doar membri de rând, ci și lideri ai acestora.

Unul dintre prietenii mei care au părăsit România și s-au stabilit în Israel a fost istoricul literar Leon Volovici. A lucrat mai întâi pentru Yad Vashem, acum este la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Volovici mi-a scris: „Dacă vrei să fii evreu, du-te în Israel. Dacă vrei să rămâi scriitor, nu te duce în Israel”.

H.S.: De ce?

N.M.: Pentru că în Israel, ca scriitor român, te pierzi complet într-un mic ghetou. Astăzi lucrurile stau diferit – astăzi există chiar și un post de televiziune în limba română. Dar pe atunci românii constituiau doar un ghetou cultural minuscule. Cu totul altfel decât comunitatea rusească.

H.S.: Ai nevoie oare de o comunitate pentru a fi scriitor?

N.M.: Nu, dar dacă ești scriitor român la Tel Aviv, ce faci ?

H.S.: Îți scrii cărțile și savurezi seara promenada stradală.

N.M.: Iar manuscrisele le lași prin testament văduvei și copiilor? Sau poate statului Israel?

H.S.: Ce ar fi fost oare altfel la Tel Aviv decât în Paris – sau la Bard College în New York?

N.M.: Dacă trăiești în Paris, beneficiezi de binele și răul unei mari metropole cu o istorie culturală fabuloasă și poate chiar izbutești să publici ceva acolo. La Bard College înveți ceva din America universitară și poate încerci chiar să publici ceva. În Israel, prietenul meu Leon Volovici nu vedea pe atunci nici cea mai mică posibilitate – și avea dreptate – ca un scriitor evreu de origine română să fie tradus în ebraică. Israelul nu prea ne vrea. Nici chiar când ai avantajul de a trăi la Paris sau Bard.

H.S.: Pentru că israelienii au această atitudine arogantă: *lo zrichim et se*, nu avem nevoie de asta.

N.M.: Ei acordă „Premiul Ierusalim” multor scriitori de valoare – dar rareori unui scriitor evreu. Iar când îl dau, atunci îl dau unui evreu care nu prea este evreu: Susan

Sontag, de exemplu. Este o decizie, cred eu, a unei grupări literare de stânga de acolo. În acest an, 2009, la douăzeci de ani după prăbușirea comunismului, credeți că i-ar fi fost acordat „Premiul Ierusalim” unui scriitor est-european de origine evreiască, de exemplu lui Imre Kertész, sau Ivan Klíma, sau György Konrád, sau Péter Nádas, sau Wolf Biermann? Nu, premiul i-a fost conferit lui Haruki Murakami. Nu am absolut nimic împotriva lui Murakami, dar de ce nu dau „Premiul Ierusalim” unui scriitor neevreu din Europa de Est? Doar aniversăm anul acesta căderea Zidului Berlinului, care este foarte importantă. De ce nu i-a fost acordat lui Kadare, sau Wyborska, sau vreunui rus, care l-ar fi meritat și el la fel ca toți ceilalți pe care i-am numit?

Știți cum se spune: este nevoie de doi pentru tango. Așa se spune aici în America. Am dansat destul timp tango de unul singur în România. Dar și în Israel tot singur aș fi dansat.

H.S.: Cunoșteți Israelul de fapt?

N.M.: Prima mea călătorie în străinătate a fost în Israel. Eram pe atunci tânăr și nevinovat: aveam patruzeci de

ani. Să mergi în străinătate pentru prima oară abia la patruzeci de ani vi se pare, bănuiesc, original.

H.S.: V-a plăcut Israelul?

N.M.: Da. Am fost foarte impresionat de Israel. Am trăit acolo șocul că toți erau evrei: polițistul este evreu și prostituata este evreică. Mi-au plăcut țara și atmosfera. Mi-a plăcut transformarea pe care o vedeam la membrii familiei mele, la oamenii care părăsiseră România și deveniseră israelieni. Ei nu ar fi avut o viață invidiabilă în România – în orice caz, nu viața pe care o aveau în Israel. Asta nu înseamnă că toți ar fi devenit prim-miniștri sau bogați în Israel – nu! Aveau o viață obișnuită, dar această viață obișnuită era cu câteva clase peste cea din România. Întâlnirea cu Israelul mi-a provocat sentimente puternice și pentru că era prima mea vizită într-o țară liberă. Mi-aduc aminte de prima noapte: am sosit la amiază, iar o verișoară de-a mea, cu care am fost împreună în lagăr și apoi în România socialistă, ne-a găzduit la ea în Ierusalim. Am mers la Zidul Plângerii, a fost emoționant. Și apoi, noaptea, am găsit la ea pe raft câteva cărți. Am citit în franceză amintirile văduvei poetului Peretz Markisch – poetul evreu care s-a născut în 1895 în Volânia și a fost

ucis în noaptea de 12 spre 13 august 1952, împreună cu alți aproximativ treizeci de evrei, în închisoarea Lubianka, cu un glonte în ceafă, la ordinul lui Stalin. Am citit toată noaptea, am aflat multe ciudățenii. Știam că fusese omorât, dar povestea întreagă nu o știam. Și așa mi s-a întâmplat cu multe altele.

Mă gândeam atunci – și mai cred acest lucru – că întemeierea statului Israel este unul dintre cele mai importante evenimente ale secolului.

H.S.: Țara nu vi s-a părut străină?

N.M.: Ba da, desigur. Pentru un evreu din Europa Centrală, Ierusalimul nu este cel mai ordonat, elegant sau curat oraș, dar ce fascinație produce! Ierusalimul rămâne pentru mine un loc foarte special, un oraș cu adevărat minunat, cu o atmosferă unică, și regret că acum acolo locuiesc aproape exclusiv doar oameni pioși. Mi-a plăcut nebunia țării și a oamenilor. Desigur, este mai orientală decât mi-ar plăcea mie, dar este cum este și e extraordinar.

H.S.: Ce gânduri și sentimente vă trezește astăzi Israelul?

N.M.: Israelul a devenit o țară asediată, nu doar dinspre vecinii arabi, ci de lumea întreagă. De când problema palestiniană a devenit atât de acută pentru stânga internațională, gata să uite că a fost imposibil, timp de decenii, a se încheia pace cu arabii – deoarece palestinienii sunt considerați un popor asuprit, care trăiește sub ocupație și în exil, se pot difuza azi cele mai abracadabrante teorii și false scenarii, sfidând istoria și realitatea curentă, tot așa acum este voie să se spună în sfârșit și despre Holocaust tot ceea ce în urmă cu cincizeci de ani nu se putea spune, chiar și că este o făcătură sionistă, așa cum a afirmat la Teheran și Mahmud Ahmadinejad, oricând dispus să provoace un nou holocaust, mai convingător decât cel precedent.

Se poate pune și întrebarea rațională: De ce niciun stat european nu a cedat evreilor o bucată de pământ, dacă vinovăția Holocaustului este europeană? În *Întoarcerea huliganului* există un pasaj amuzant, în care îmi imaginez că Israelul ar fi fost înființat în Bavaria, cedată evreilor de către nemți drept compensație pentru Holocaust.

Acum câțiva ani am avut o lectură publică în Italia. O doamnă între două vârste mi s-a adresat astfel: Am citit cartea dumneavoastră, este foarte emoționantă, înțeleg că

ați trecut prin situații foarte dificile și atunci vă întreb: Nu vă mișcă și suferința altor oameni, de exemplu a palestinienilor? Ba da, desigur, am răspuns, mă mișcă orice suferință, inclusiv suferința palestinienilor. De ce m-ar lăsa impasibil o astfel de suferință? OK, a continuat interlocutoarea. Atunci spuneți-mi: De ce s-au întors evreii în Palestina? Ei au creat astfel o problemă enormă, care încă nu este rezolvată nici după șaizeci de ani. I-am răspuns că nu pot răspunde în numele evreilor și că nu e timp să intru în toate amănuntele unor motivații istorice, este o chestiune complicată – trebuie studiată istoria evreilor și a sionismului, dar aș răspunde mai curând la întrebare cu o întrebare, cum fac adesea evreii: La sfârșitul celui de-al doilea război mondial, ar fi renunțat Italia la Toscana pentru a găzdui statul Israel? Dumneavoastră, ca italiancă, ați fi fost de acord cu această soluție? A tăcut. Eu, ca român, pot să vă asigur că România nu le-ar fi dat evreilor nicio provincie, niciun oraș măcar. Interlocutoarea mea nu s-a descurajat: Dar Canada? Am cedat fără să cedez: Trebuie să îl invităm pe ambasadorul canadian să răspundă la întrebare.

H.S.: Ați citit minunatul roman al lui Michael Chabon *Uniunea Polițiștilor Evrei*? Acolo își imaginează că arabii i-au învins pe sioniști deja în 1948. Americanii le permit supraviețuitorilor evrei să colonizeze Alaska, dar acest drept este limitat doar la șaizeci de ani.

N.M.: Nu știu dacă autorul s-a consultat cu Sarah Palin, dar pot spune cu certitudine că, dacă Israelul dispare de pe hartă, Orientul Apropiat va deveni, instantaneu, perfect. Sunniții îi vor săruta pe șiiți, toți se vor iubi, va fi în sfârșit ca în Paradis. Evreii sunt singura problemă în Orientul Apropiat – imediat ce ei vor dispărea, arabii își vor uita războaiele, crimele, ura pe care și-o poartă unii altora, fanatismul cu care judecă „infidelii” de toate rasele și credințele. Dacă asta se va întâmpla în timpul vieții mele nu știu.

Al zecelea dialog

Pieton în America

H.S.: Să ne întoarcem la cealaltă țară nebună: America. Ați sosit aici în 1988 cu o bursă Fulbright. Ați avut o viză de student – pe cât timp?

N.M.: Pe un an. Am sosit în martie, iar bursa era până la sfârșitul anului. A fost prelungită apoi cu încă patru luni.

H.S.: Ați luat până în acel moment vreo decizie dacă să rămâneți sau să vă întoarceți în România?

N.M.: Nu. Nu am luat absolut nicio decizie – eram la fel de dezorientat ca și înainte. Mama a murit în iulie 1988, la câteva luni după ce am sosit aici, iar tatăl meu, fără să mă întrebe, a făcut cerere de emigrare în Israel.

H.S.: Unde ați fost în America, la Washington?

N.M.: Da.

H.S.: Ați trăit deci un an la Washington și nu știați ce să faceți.

N.M.: Da. După cum vedeți, nu îmi creionez un portret prea măgulitor.

H.S.: Ce v-a determinat până la urmă să rămâneți aici? A fost împrejurarea că mama a murit, iar tatăl dumneavoastră era în Israel?

N.M.: Asta a contribuit, desigur, la decizia mea, dar nu era motivul principal. Motivul final – căci eu sunt foarte lent în ceea ce privește despărțirile – a fost România de după 1989.

H.S.: De ce vă era frică?

N.M.: De tot. Mă gândeam că nu m-aș putea adapta aici niciodată. Am vorbit despre asta cu Philip Roth.

H.S.: Cum l-ați cunoscut?

N.M.: I-am scris de la Berlin. El locuia pe atunci la Londra. I-am scris deoarece el publica pe atunci o serie de cărți „din cealaltă Europă”: Milan Kundera, Bruno Schulz... Era un american care măcar știa câte ceva despre Europa de Est și îi propusesem o antologie de proză română contemporană, publicată în România. De la Berlin i-am schițat dilema mea. Philip Roth mi-a răspuns foarte prietenos, mi-a indicat câteva persoane din Paris și a încheiat cu un soi de invitație: Dacă ajungeți în cele din urmă în America, sunați-mă. Planurile mele erau europene pe atunci, dar când am sosit în America, ne-am întâlnit. Și, la un moment dat, în timpul discuției noastre, m-a întrebat: Ce aștepți aici? Ce vrei? I-am spus: O gaură.

O gaură în care să mă ascund, asta e tot ce doresc. Iar el a zâmbit: În America sunt multe lucruri pe care nici nu ți le poți imagina acum, dar o gaură în care să te ascunzi nu vei găsi. Asta poate vă ajută să înțelegeți cum mă simțeam pe atunci. Da, mi-era frică de America. Mă gândeam că temperamentul meu, sensibilitatea, solitudinea mea nu vor fi în stare să o scoată la capăt în această țară.

H.S.: Sunt surprins. În cele din urmă este remarcabil că aici, în America, ești lăsat în pace. Poți să umbli pe stradă cu o pungă de hârtie pe cap sau să nu ieși timp de un an de zile din locuință, nimeni n-o să ți-o ia în nume de rău. Cu condiția să plătești la timp facturile, datoriile.

N.M.: Dacă aș fi fost un negustor de legume, magazinul ar fi dat imediat faliment, dacă aș fi fost vânzător într-o băcănie ar fi fost la fel, și, în plus, nu știu să conduc mașina. Deci nu aș fi putut lucra nici ca șofer de taxi.

H.S.: Este amuzant – nici eu nu știu să conduc mașina.

N.M.: Dar sunteți corespondentul revistei *Die Welt*. Eu nu eram corespondentul unei reviste românești importante – eram un nimeni. Mă simțeam foarte înstrăinat de acest peisaj, de această comunitate, chiar și

de evreii americani, care pentru mine sunt o specie cu totul nouă.

H.S.: În ce sens?

N.M.: În toate sensurile, dacă ne gândim la trecutul meu. Evrei care să meargă în mod regulat la sala de sport! Evrei care să savureze natura! Ăștia nu sunt evreii mei.

În afară de asta, mai aveam și marea problemă lingvistică: atunci când am sosit aici nu vorbeam deloc engleză. Nu înțelegeam ce se spunea în metrou. Eram un surdomut într-o lume străină.

Foarte dificil, mai ales pentru un scriitor care era dintr-odată privat de ceea ce era esențial pentru el, limba. Dar nu mai am dreptul să mă plâng, lucrurile au luat treptat și până la urmă o turnură pozitivă. Dacă mă gândesc retrospectiv, am avut noroc – fără nicio contribuție din partea mea în „plănuirea” acestui noroc, nici nu credeam în el. Este mult mai bine că sunt acum aici, decât în orice alt loc unde mi-ar fi plăcut să rămân, fie în Germania (îmi plăcea Berlinul pe atunci și îmi place și acum foarte mult) sau în Paris.

H.S.: Unde erați când ați auzit știrea despre împușcarea lui Ceaușescu?

N.M.: Eram în New York. Locuiam – soția mea și cu mine – într-o cameră mică și neplăcută într-un loc nenorocit de pe Strada 48 colț cu Eighth Avenue. Pe atunci acolo își făceau veacul prostituate și traficanți de droguri. Vedeam în fiecare om de pe stradă un infractor care mă poate omorî în orice secundă dacă e prost dispus.

H.S.: Ați constatat, prin urmare, că tot ceea ce afirmă propaganda comunistă despre Occident și America se adevărea întocmai și că nu era nimic exagerat.

N.M.: Când eram la Berlin am primit o scrisoare de la un prieten: „Acum vei vedea, scria el, că tot ceea ce spun comuniștii despre capitalism este adevărat – și tot ceea ce spun capitaliștii despre comunism este de asemenea adevărat. Asta nu te ajută să vezi viața într-un mod prea optimist”.

H.S.: Ați scris ceva în acea perioadă?

N.M.: În vara anului 1989 am fost invitat la Bard College – îmi amintesc bine data: 9 iulie 1989, ziua de

naștere a Cellei. Leon Botstein, președintele colegiului, citise cărțile mele în germană. Am primit cheia casei noastre din campus și eram foarte fericiți. În vara aceea am scris o nuvelă cu titlul *Trenciul*. În septembrie am început să predau la Bard College.

Locuiam încă în hotelul nostru dărăpănat din New York. La sfârșitul lui noiembrie au început evenimentele din România, toată Europa era în mișcare. Erau haosul și tensiunea din Timișoara și București, așteptarea încordată a urmărilor. Am vorbit la televizor în timpul acelor zile tulburi, înainte și după dispariția dictatorului. Vestea că a fost omorât, imaginile m-au ajuns în camera mea de hotel. Îmi amintesc exact, eram foarte răscolit, procedura de lichidare a despotului m-a șocat.

H.S.: Nu ați fost fericit că monstrul era în sfârșit mort?

N.M.: Eram scârbit și îngrijorat din cauza modului în care s-au petrecut lucrurile: un tipic procedeu stalinist. Nu aveam niciun motiv să îl iubesc pe bâlbâit și agramat, îl disprețuiam. Chiar și în 1968, momentul lui de grație din punct de vedere politic, când s-a pronunțat de la balconul Comitetului Central împotriva invaziei din Cehoslovacia, chiar și atunci, când unii pluteau în al

șaptelea cer, eu nu pluteam. Nu am avut încredere în el de la bun început.

Dar modul în care a fost tratat mi-a provocat un moment de greață, de repulsie, de dezorientare. Eram înspăimântat de felul în care fusese înscenat acest proces: un proces sumar, regizat de noii capi ai manipulării. Am sperat să fie un proces real al dictaturii, al comunismului și al acestor patruzeci de ani... un proces al Securității și chiar al oportunismului din țară. Ceaușescu nu era singurul vinovat, chiar dacă vina lui nu putea fi uitată ușor. Unii au susținut apoi că procesul lui a trebuit să aibă loc foarte repede deoarece nu se știa cum va evolua situația... Îmi aduc aminte că după ce am văzut știrea am făcut o lungă plimbare și m-am simțit apăsător și amărât. Deși după aceea din guvern au făcut parte intelectuali, scriitori, dintre care pe unii îi cunoșteam și îi admiram – acesta nu a fost deloc un moment bun. Eram totuși gata să mă întorc în țară. Vorbeam cu prietenii care erau și ei în exil și le spuneam că acum ar trebui să ne întoarcem, motivul pentru care am plecat nu mai există, putem spera din nou.

Prietenii mei se dovedeau mai realiști ca mine, voiau să așteptăm, să vedem mai întâi ce se întâmplă. Și ceea ce s-

a întâmplat curând a fost că atmosfera politică din țară și dezbaterile intelectuale dădeau senzația că parte a intelectualilor era orientată spre anul 1938, nu spre anul 2000. Marile modele ale trecutului se întorceau nimbate de o nouă slavă, și nu erau și modelele mele.

H.S.: Cu alte cuvinte, în curând povestea a devenit dezgustătoare și naționalistă.

N.M.: Foarte curând. Iar unii dintre intelectualii care intraseră în politică au participat la acest joc. Nu știu dacă ei chiar credeau în noua-veche orientare politică, dacă le plăcea acest chip al naționalismului și anticomunismului primar sau doar participau pentru a-și păstra posturile. Era extrem de respingător și modul în care vechea nomenclatură găsisese un mod de a se aranja și în noile condiții.

H.S.: Această reîntoarcere la naționalism are și o anumită doză de ironie istorică, nu-i așa? Până la urmă, și regimul lui Ceaușescu fusese naționalist.

N.M.: În ultimul său deceniu de existență, regimul renunțase la internaționalism și îl înlocuise cu naționalismul.

H.S.: Era prin urmare un fel de național-socialism.

N.M.: Sau național-comunism. Era interesant, uneori năucitor. Dacă ați fi intrat într-o librărie din București și ați fi cerut operele lui Marx, ați fi fost privit ca un idiot, sau ca un bolnav mintal, sau ca un provocator. Era imposibil să îți imaginezi că cineva ar face așa ceva. În afară de asta, nici nu se găsea Marx nicăieri. Dar puteați găsi operele complete – în douăzeci, treizeci de volume – ale marelui nostru conducător. Asta era România! Era o fațadă de socialism bizantin... dispunem azi și de buna caracterizare datorată unui comunist român-evreu, închis și condamnat la moarte în vremea când se devota partidului ca unui drog.

H.S.: Sub fasciști.

N.M.: Nu, sub comuniști. Belu Zilber îl chema. Zilber a spus despre comunismul românesc că este un amestec de Stalin și Caragiale. Ion Luca Caragiale a fost și este cel mai important scriitor satiric român.

Al unsprezecelea dialog

Rabinul

H.S.: Povestiți-mi, vă rog, cum ați ajuns profesor asociat la Bard College.

N.M.: Aveam o recomandare de la Mary McCarthy. Ea predă pe atunci la Bard College și, din fericire, am putut discuta cu ea în franceză. Apoi, v-am mai spus că îl întâlnisem și pe Philip Roth, el mi-a spus că Bard College ar fi o posibilitate pentru mine, deoarece colegiul oferea un fel de bursă de un an pentru intelectuali care nu se pot exprima liber în țara lor. M-a întrebat dacă mi-a apărut vreo carte în engleză sau germană. Aveam o carte în germană – iar Leon Botstein, președintele colegiului, citea în germană. M-a rugat să îi trimit cartea – era volumul care apăruse la Editura Steidl: *Biografia robot și alte povestiri*. Botstein l-a citit, a fost entuziasmat și m-a invitat să țin două seminarii la Bard College. Pentru mine era un debut. Nu mai predasem niciodată și acum trebuia s-o fac într-o țară și într-o limbă străină.

Am fost invitat la Bard, am dat mâna cu președintele și m-am gândit, ca un bun român bizantin-balcanic, că problema era rezolvată. Dar Botstein mi-a spus: „Nu, Norman, după cum poate știi, acum trăiești într-o democrație. Trebuie să te prezinți deci în fața unei

comisii”. Îi spuseseam deja, când s-a pus problema să predau, că am o dificultate deloc minoră: nu vorbesc engleza. Răspunsul lui a fost: Nici Einstein nu știa engleză. Doar că eu nu sunt un Einstein, a replicat românul. Nu predau matematică și fizică, discut cu studenții despre cărți, trebuie să pot vorbi cu ei. Ei, asta mai înveți, a răspuns Botstein.

H.S.: Dar pe vremea aceea știați ceva engleză.

N.M.: În anul petrecut la Washington am urmat amândoi, Cella și cu mine, un curs pentru imigranți – împreună cu niște chinezoaice în vârstă, cu fete frumoase din Brazilia, cu nomazi din toată lumea: Iran, Rusia, tot ce vreți. A fost un curs introductiv, care a durat trei luni. Asta e tot ce am făcut în mod oficial. Restul am învățat pe cont propriu, în viața zilnică: din ziare, televizor, discuții, prelegeri și așa mai departe.

Așa că am ajuns în fața comisiei formate din șase persoane care predau la Bard College...

H.S.: Cum? Ați intrat într-o cameră și acolo erau aceste șase persoane la o masă și v-au chestionat?

N.M.: Da. M-au întrebat ce am făcut în România, despre ce e vorba în cărțile mele, ce pot să fac la Bard College. În fiecare instituție academică există, după cum știți, grupuri, intrigi și lupte. Iar eu nu cunoșteam părțile aflate în conflict, nu știam care e linia frontului. Deloc. Sigur era doar faptul că eram propus de președinte. Acolo erau și dușmanii președintelui. Dar nu îi cunoșteam, nu știam care sunt jocurile de culise.

Un profesor, despre care am înțeles mai târziu că era un fel de adversar al președintelui, mi-a pus la sfârșit următoarea întrebare: „E adevărat că avem această bursă, dar trebuie să fim atenți cui i-o dăm și din ce motiv. Întrebarea mea pentru dumneavoastră sună în felul următor: Ce se va întâmpla dacă vă veți întoarce în România?”. Iar eu am răspuns evaziv: „Nu știu. Poate vă așteptați să vă spun că mă vor omorî sau mă vor băga la închisoare... dar nu știu. Poate nu mi se va întâmpla nimic, poate are loc un accident de mașină, poate ajung la spital, poate îmi merge bine...”.

După acest interviu nu am mai avut nicio veste de la Bard College. Niciun semn. Foarte mult timp.

H.S.: Cât de mult?

N.M.: Timp de o lună și jumătate sau mai mult. Și m-am gândit că asta a fost, am eșuat. Stăteam la hotelul meu de „lux” din New York, pe strada cu prostituate și traficanți de droguri – era foarte distractiv. Apoi am fost sunat de cei de la Bard College: „Am dori să mai veniți să mai stăm o dată de vorbă. Aici au fost niște discuții și administrația crede că este necesară o a doua întâlnire”. Bun. M-am dus deci din nou la Bard College, m-am întâlnit cu decanul – nu cu președintele – și acesta mi-a zis: „O să aveți acum opt interviuri, fiecare de câte o jumătate de oră, cu opt profesori diferiți. Apoi veniți din nou la mine”.

Opt interviuri!! M-am aruncat cu capul înainte în această aventură. Primul interviu a fost cu o profesoară belgiană. Eram foarte bucuros că era belgiană – puteam să vorbesc cu ea în franceză. Nu am știut nici de data asta care sunt dedesubturile. Ea m-a întrebat: Ce veți predă aici? A, nu știu, am bâiguit, aș putea ține, de pildă, un seminar despre literatura Holocaustului. Deci așa, literatura Holocaustului. La ce autori vă gândiți? Am enumerat: Appelfeld, Primo Levi și așa mai departe. Atunci ea a înțeles că trebuie să pună punctul pe i: Aici eu predau literatura Holocaustului.

H.S.: Deci ați dat răspunsul greșit.

N.M.: Da, îmi pare rău, dumneavoastră m-ați întrebat, am zis eu, ca August Prostul care și-a înțeles prostia. Apoi au urmat alte interviuri, în cele din urmă m-am întors la decan. Am înțeles că de data asta totul fusese doar o cvasi-formalitate. Pentru mine însă a fost foarte stresant să trec prin aceste opt interviuri cu opt oameni pe care îi vedeam pentru prima oară, să răspund la tot soiul de întrebări... Decanul a rostit concluzia: Norman, te angajăm, îți dăm bursa. Nu e prea mare, dar primești o casă aici, la Bard College. Vei preda două seminarii, bursa e calculată pentru un an. Vrei să te întorci acum la gară? Da, am spus. OK, o studentă te așteaptă cu o mașină. Am mers fericit la mașină, fata era deja la volan, o studentă braziliancă. M-a întrebat dacă vreau să merg la gară. Desigur. Dar trebuie să-l așteptăm și pe rabin, a spus ea. Pe rabin? OK. După aproximativ zece minute a venit și rabinul: o tânără în jeans, cu o geantă pe umăr. Nu era genul de rabin est-european pe care îl cunoșteam. Dar ea era rabinul american, iar eu, bătrânul evreu est-european. Am mers împreună la gară. Trenul avea o întârziere de

două ore – venea de la Toronto. Deci am discutat cu rabineasa.

Avea la ea multe cărți groase: Cabala, Talmud, chestii din astea. Am întrebat-o: Când v-ați hotărât să vă faceți rabin și de ce? Simțeam nevoia legăturii cu comunitatea, a spus ea. Comunitate! Eu vin dintr-o societate comunistă și nu mai pot auzi cuvântul „comunitate”, a devenit insuportabil pentru mine. Nu mai vreau să am de-a face cu comunitatea, indiferent despre ce comunitate ar fi vorba. Tânăra m-a privit surprinsă sau chiar șocată. Apoi am întrebat-o de familia ei. Mai trăiesc părinții, sunteți apropiați? Au divorțat. Aha. Câți ani aveți când au divorțat părinții? Aveam 13 ani. Și cum a fost? A fost cel mai mare șoc al vieții mele. Mai aveți frați sau surori? Da, mai am o soră în California. Și ce face acolo? Crește cai. Serios? Ea crește cai și dumneavoastră sunteți rabin? Cum se împacă cele două ocupații? Păi, sora mea e budistă. A, ea e budistă?

Asta a fost lecția pe care am primit-o când m-am întors de la Bard College la New York: am înțeles unde mă aflu. Într-o altă lume. Orice prejudecată e de prisos, orice căutare a coerenței e în zadar.

Al doisprezecelea dialog

Dreptul la prostie

H.S.: Odată ați spus că America e un bun hotel.

N.M.: Și mai cred încă asta. Și mi se pare foarte important că este așa. Îmi place că guvernul se numește aici „administrație”, o administrație a treburilor curente. Dacă e eficientă, atunci e bine, dacă nu e eficientă, alegem alta. Nu există buletine de identitate, statul nu are voie să știe unde locuiesc, ce gândesc, cât de patriot sunt. De la bun început toate astea mi s-au părut minunate.

Îmi place incoerența acestei țări. Cred că dacă ar fi coerentă, cum și-a dorit și a visat George W. Bush, ar fi o catastrofă.

H.S.: Ce vreți să spuneți cu asta?

N.M.: Sper ca America să nu fie niciodată o construcție perfect omogenă, o entitate pe care să o poți defini ușor. E greu să aduci America la un numitor comun. M-am tot gândit la asta. Când crezi că ai găsit, în sfârșit, o caracteristică esențială, definitorie, fie ea bună sau rea, și

spui: Asta e! Asta e America – atunci îți dai seama după o oarecare chibzuială...

H.S.: ...că și opusul acestei însușiri e de asemenea valabil.

N.M.: Exact. Și tocmai asta e ceea ce îmi place: incoerența.

H.S.: De exemplu, America e o țară cu mulți locuitori religioși în care foarte frecvent cărțile ateiste sunt cel mai bine vândute.

N.M.: Nu numai asta – una dintre cele mai importante ramuri industriale ale acestei țări religioase este industria pornografică. America s-a declarat de la bun început o țară pragmatică, bazată pe o premisă religioasă, dar care separă biserica de stat. Cum poți fi în același timp pragmatic și religios? A fi pragmatic înseamnă să te integrezi în viața de zi cu zi, să dai din coate; a fi religios înseamnă să ai principii pe care nu le abandonezi niciodată. Aici e o contradicție, și sunt multe contradicții în America. Găsești de toate: caritate, fățărnicie, demagogie, cordialitate, inocență, toleranță, lăcomie, prostie – tot ce poate oferi omul în libertate. Am scris

odată un eseu despre dreptul la prostie. Mi s-a părut ceva ieșit din comun.

H.S.: Cum așa?

N.M.: În țările noastre, în special în Europa de Est, este o rușine să fii prost, să fii considerat prost. Dacă ești prost, oamenii îți spun asta și trebuie să stai rușinat la colț. În Statele Unite, oamenii spun prostii colosale, acceptate ca eventuale „variante” de gândire, expresii ale individualității.

Poate este exagerat, dar recunosc, totuși, în dreptul la prostie un drept fundamental al omului. Să fii prost! De ce nu? Cei care spun unui om de o sută de ori că e idiot, cum auzeam în România tot la cinci minute pe câte unul apostrofat, sunt oare cei care insultă astfel inteligenți și luminați? Omul simplu de pe stradă pare adesea prost și nu e: el are un bun-simț sănătos. M-am confruntat în America cu poziția mai modestă a intelectualului. A trebuit să mă despart de concepția elitistă și să înțeleg că poziția noastră ca intelectuali nu e deosebită.

Asta nu înseamnă că nu aș fi frustrat din cauza antiintelectualismului acestei țări. În America există mulți scriitori și poeți importanți, niciunul dintre ei nu a fost

interviewat la televizor despre războiul din Irak. În Afganistan cum stăm? Cum vedeți situația noastră? Nu. Niciodată! Scriitorii sunt undeva în case izolate prin păduri sau la ocean, în laboratoarele scrisului lor, și li se arată un respect călduț. Eroul acestei democrații triviale – căci asta e America, o democrație populară, trivială – cine este? Jucătorul de baschet. Starul de cinema. Bancherul bogat. Un altfel de elitism, antiintelectual, bazat pe succes social.

H.S.: Pot să apăr un pic antiintelectualismul american?

N.M.: Sigur că puteți. Și imediat o să vedeți că vă aprob.

H.S.: Intelectualii sunt adesea complet scrântiți din punct de vedere politic și sprijină dictatori sângeroși. În orice caz, din punct de vedere politic nu sunt mai deștepți decât alți oameni. De ce ar trebui opinia publică să le asculte răbdătoare opiniile?

N.M.: Pentru că sunt și ei parte din opinia publică și nu mai scrântiți decât... masele, cu entuziasmele lor volatile și manipulabile. Altminteri, aveți perfectă dreptate, v-am spus doar că îmi accept poziția în America. Totuși, am din

când în când momente de frustrare. Căci volens, nolens și eu fac parte dintre ei. Se întâmplă însă, de exemplu, următorul lucru: zbor cu avionul în Europa, sosesc la Frankfurt, cumpăr ziarul *Frankfurter Allgemeine*. Văd acolo un articol cum că un poet din Bremen a împlinit 60 de ani, îi celebrează deci ziua de naștere, a meritat un articol! Aici a murit nu demult poetul Richard Eberhart, un poet american important, în vârstă de 101 ani – și asta nu a însemnat nimic pentru opinia publică din America.

H.S.: Pentru că ați adus vorba de asta – ce vă enervează cel mai mult în America?

N.M.: Când am sosit în America, m-am uitat la televizor la știri și am aflat că în Washington, la câteva străzi distanță de unde locuiam, un câine fusese călcat de o mașină. Proprietarii câinelui erau distruși, plângeau în hohote. Au venit și vecinii să îi consoleze. Drăguț, bine, frumos. Dar asta o fi cea mai importantă știre a zilei? Un câine a fost călcat de mașină era știrea repetată a zilei. Mult timp m-am uitat la aceste știri americane, foarte orientate spre cotidianul imediat și spre domestic, suficiente sieși, provinciale, și m-am gândit că poate așa ar trebui să fie, poate așa e omenește. Dar schimbând

canalul la BBC sau la știrile franțuzești, vezi că în lume se mai întâmplă și alte lucruri de interes, deloc minore.

H.S.: Ca să spunem așa, în timp ce la Washington un câine era călcat de o mașină, între India și Pakistan aproape că izbucnise un război nuclear.

N.M.: Exact. Ceea ce mă irită este acest provincialism al unei țări foarte mari, suficiența ei.

H.S.: America se comportă ca și cum ar fi o insulă.

N.M.: E izolată ca o insulă și provincială în același timp, deși e o superputere. Americanii afirmă, adesea, foarte mândri, că ei sunt primii în cutare sau cutare disciplină – și nu știu defel cine este al doilea, cine este al treilea. Și ce și cum sunt ceilalți care, cine știe, ar putea chiar ei să fie, de fapt, primii. Acest limbaj inflammat, din domeniul sportiv sau militar, se aplică până și la deznodământul unui proces juridic. Finalul procesului e văzut ca o competiție, ca un meci de box între procuror și avocatul apărării. Învingătorul e în al șaptelea cer, celălalt poate își pierde mâine locul de muncă. Nu am putut înțelege niciodată asta. Pentru mine, un proces juridic este cu totul altceva.

H.S.: Să fie vinovat capitalismul pentru toate acestea?

N.M.: Nu prea văd o alternativă, doar am trăit prea multă vreme în socialism, dar unele retușuri legislative ar fi urgente, probabil, chiar dacă ar însemna o încetinire a ritmului dezvoltării. Firește că sunt pentru o societate liberă, pentru competiție, pentru o piață liberă, dar structura socială din America e foarte prejudiciată de contrastele economice năucitoare. La un moment dat l-am întrebat pe Philip Roth dacă poate numi un principiu, un fundament pe care s-a întemeiat această țară. El mi-a răspuns că părinții națiunii au dorit să sprijine o concurență acerbă sau cel puțin să o accepte. Această competiție era în opinia lor motorul progresului social, dar regula era ca la sfârșit câștigătorul să nu-l lase pe cel care pierde să cadă prea jos, asta ar dăuna sănătății societății. În realitate însă, competiția a devenit tot mai dură, mai feroasă, iar câștigătorului nu-i mai pasă deloc de cel care pierde.

În România m-am întâlnit cândva cu un prieten care fusese bursier în America timp de un an de zile. L-am rugat: Spune-mi un lucru – un singur lucru – care te-a impresionat în mod deosebit în America. Situația femeii

urâte, a răspuns. Femeia urâtă nu se simte urâtă, nu e ca în Europa, e tratată ca femeie. Desigur, oamenii știu că nu e frumoasă, dar ignoră acest aspect.

H.S.: Așa să fie oare?

N.M.: Nu știu.

H.S.: Și care ar fi, în opinia dumneavoastră, cea trăsătură singulară care face ca America să fie atât de deosebită?

N.M.: Una ar fi simplificarea. Acesta e geniul american: simplificarea. Merge mână în mână cu pragmatismul american. Tentația simplificării are consecințe bune, dar și unele deplorabile.

H.S.: Ce frază americană vă sperie în mod deosebit?

N.M.: „Nu o luați personal.” E un slogan pe care îl auzi aici foarte des. „Sunteți concediat. Nu o luați personal.” Cum ai putea să nu o iei personal? Chiar dacă e vorba de o situație dincolo de personalitate – până la urmă chiar asta e: o chestiune personală.

H.S.: Și ce vi se pare deosebit de bun în America?

N.M.: Libertatea de mișcare. Dacă mâine mă exasperează soția și ies din casă ca să îmi cumpăr un ziar pot să dispar pentru douăzeci de ani. În Germania, după cum știți, trebuie să mă înregistrez la poliție dacă mă mut de pe o stradă pe alta. Îmi place diversitatea acestei țări. Îmi place că e o țară de exilați, starea de exil e frecventă și acceptată.

H.S.: Între timp aveți și pașaport american. Ați devenit și sufletește american?

N.M.: Primăvara trecută am fost în România. Mi s-a părut că sesizez o schimbare: am primit două titluri de Doctor honoris causa și Președintele României mi-a atribuit Ordinul „Meritul cultural”.

Cum s-a ajuns la asta? După ce o reporteră de televiziune din România mi-a luat în urmă cu câțiva ani un interviu care s-a difuzat în România, Televiziunea Română de stat a făcut demersul necesar către Președinte pentru decorare, poate chiar la sugestia acelei jurnaliste. Am fost avertizat de tânăra mea suporteră că voi primi cea mai înaltă distincție prezidențială. Lucrurile s-au mișcat foarte încet, cum se întâmplă în România, iar în final nu a mai fost vorba de cel mai înalt ordin.

Prietenii mei români m-au sfătuit să refuz distincția. Spuneau: Ți-au dat foc în piața publică, ar trebui să compenseze măgăriile prin cel mai înalt ordin cultural. Prietenii mei americani m-au sfătuit, dimpotrivă, să fiu *gracious*. Decernarea și cina oficială au avut loc la reședința ambasadorului român la ONU, m-au însoțit Philip Roth și Orhan Pamuk – în calitate de *bodyguards*.

Nici pentru onorurile universitare din 2008 nu doream să călătoresc singur în România, în cele din urmă a primit și prietenul meu Antonio Tabucchi titlul de DHS al Universității din București și s-a rezolvat dilema. De data asta nu am mai refuzat niciun interviu, a fost obositor, dar oamenii se purtau bine cu mine, era reconfortant și încurajator că mai ales tânăra generație era interesată de prezența mea, și nu *establishment*-ul cultural sau literar.

Când, în urmă cu câțiva ani, o jurnalistă din România m-a întrebat de ce nu vizitez țara, am răspuns: pentru că încă nu sunt indiferent. În timp am devenit, slavă Domnului, mai indiferent. Și când am plecat în 2008 din România, după noua vizită, am înțeles și mai clar că...

H.S.: Se terminase.

N.M.: S-a terminat. Iar când m-am întors în America – am simțit oare că acolo era de fapt locul meu? Da, dar ca într-un hotel.

Al treisprezecelea dialog

Scandalul

H.S.: Să revenim la cariera dumneavoastră. Bursa din America vi s-a tot prelungit de-a lungul timpului cu câte un an, ați primit apoi bursa MacArthur pentru personalități deosebit de creative, ceea ce pentru un emigrant înseamnă mulți bani, și iată că sunteți deja de douăzeci de ani profesor aici, la Bard College.

N.M.: Cu banii din bursa MacArthur am plătit avansul pentru un apartament în Manhattan, a fost un moment foarte fericit, în sfârșit aveam cheia locuinței noastre, era promisiunea unui soi de stabilitate, aveam un job...

H.S.: De fapt, povestea dumneavoastră corespunde de-a dreptul mitologic schemei de succes americane: un emigrant din Europa de Est, fără cunoștințe de limbă, fără bani, fără conexiuni sociale – dacă facem abstracție de Philip Roth –, care reușește aici, peste ocean.

N.M.: Nu, nu a fost Philip Roth. Era conspirația mondială evreiască. Înțelegeți? Acesta e motivul principal al tensiunilor cu România: Cum de a avut succes dintr-odată tipul acesta? Sunt atâția români la Paris și New York care au eșuat, care erau înainte ingineri sau scriitori și acum sunt șoferi de taxi. Deci, cum a reușit tipul acesta? La București era așa de timid, de singuratic, a scris câteva cărți complicate, care desigur nu erau tolerate bine de sistem, a avut probleme, dar cine nu a avut probleme... Deci, cum? Evreii sunt la mijloc! Așa sunt ei întotdeauna, se ajută unii pe alții, l-au sprijinit și l-au ajutat să-și facă un nume și în țara asta. Soția mea evreică râde acum undeva în spate. Crede că fac o glumă. De fapt, eu doar descriu realitatea! Realitatea românească.

În orice caz, povestea mea nu corespunde perfect schemei descrise de dumneavoastră, și anume din cauză că eu nu ilustrez, totuși, perfect clișeul supraviețuitorului. În America, supraviețuitorul Holocaustului e un bancher important, un om bogat, un tip care a avut succes – nu un supraviețuitor care tot timpul pare lezat. Aici, în America, supraviețuitor e cineva care are instinct de supraviețuire. Nu mă încadrez perfect în această schemă. Chiar dacă situația mea actuală e așa cum o descrieți, eu nu sunt

totuși acest campion vital, eroic, care iese învingător din orice înfruntare. Mă cunoașteți deja un pic, veți înțelege ce vreau să spun. Și de aceea, șocul a fost cu atât mai mare pentru cei care mă cunoșteau deja din România: De ce el? Știm noi de ce tocmai el. Știm motivul. Acesta e unul dintre stimulentele tensiunilor cu România, dar mai există și altele.

H.S.: În acest context ar trebui să amintim și faptul că în 1991 ați fost în centrul unui scandal. Atunci revista *The New Republic* a publicat un articol de-al dumneavoastră despre Mircea Eliade. L-am citit ieri-seară și am fost surprins de cât de blând era acest articol. Cum s-a întâmplat totul?

N.M.: Leon Wieseltier, redactorul literar de la *The New Republic*, m-a rugat să scriu o recenzie despre ultimul volum al autobiografiei lui Mircea Eliade. Am fost foarte reticent. Am știut în ce vremuri trăim și nu am uitat atacurile antisemite îndreptate împotriva mea în anii '80 în presa oficială românească. Dar în cele din urmă am scris totuși această recenzie.

H.S.: O mică întrebare: când a părăsit România, de fapt, Mircea Eliade?

N.M.: În timpul războiului a fost diplomat, mai întâi la Londra, apoi – când România s-a aliat cu Germania și nu au mai fost posibile relații diplomatice cu Anglia – la Lisabona. A scris o carte despre António de Oliveira Salazar, dictatorul portughez, pe care îl admira mult și pe care intenționa să-l propună drept model lui Ion Antonescu al nostru. A ținut și un jurnal intim, care a fost publicat în România abia recent. Introducerea la ediția română a acestui jurnal e aproape mai lungă decât jurnalul însuși. Eliade descrie disperarea lui din cauză că Germania va pierde războiul. Avea și alte motive să fie nefericit: soția îi murise, era singur, însă marea lui problemă era că situația de pe front evolua într-o direcție care nu-i plăcea. După război a părăsit Lisabona și s-a dus la Paris.

H.S.: Apoi și-a ascuns trecutul, a emigrat în 1956 în America și a devenit un renumit filosof al religiilor la Chicago. Puteau fi cumpărate cărțile lui în România lui Ceaușescu?

N.M.: Comuniștii l-au considerat legionar, fascist, dar în ultima fază a regimului au început să-i publice câteva dintre cărți și chiar au încercat să-l readucă în țară, cel puțin pentru o vizită, pentru a servi imaginii Conducătorului. Ar fi fost o mare victorie să aducă în țară o mare personalitate, recunoscută și omagiată în Vest. Era gata să dea curs acestei invitații, după cum știm, dar câțiva prieteni l-au determinat să renunțe.

H.S.: Mircea Eliade a fost un profesor care a scris cărți încâlcite despre teme îndepărtate...

N.M.: Uitați că vă cheamă Hannes Stein! Vorbiți despre o mare personalitate culturală a românilor, o icoană! Fiți cu băgare de seamă!

H.S.: Când ați publicat, în 1991, articolul din *The New Republic* câtă lume din România îi cunoștea cărțile?

N.M.: Credeți că toți oamenii care vorbesc despre Isus i-au citit învățăturile? Sunt nume care transcend lumea pământească și devin o legendă, un simbol sau un clișeu. El este azi unul dintre cele mai importante nume ale culturii românești. Din două motive: mai întâi, a lăsat o operă foarte bogată – romane, povestiri, tratate științifice,

în al doilea rând, a fost recunoscut și elogiat în Occident. Și în mod sigur, el nu e Norman Manea, care în plus mai are și un alt prenume secret, dintr-o limbă biblică: Noah. Mircea Eliade este Mircea Eliade, un produs al geniului românesc. Faptul că în articolul meu nu m-am referit la opera lui, că nici nu am atins-o sau criticat-o, nu contează.

H.S.: Faptul că Mircea Eliade a fost fascist – folosesc acest cuvânt ca termen de specialitate, nu ca înjurătură – era cunoscut în România anului 1991?

N.M.: Nu cred că majoritatea românilor știau. Generația mai veche știa cu siguranță – contemporanii săi, mai erau și persoane la curent cu dezbaterile culturale ale anilor ce au urmat. Gândiți-vă apoi unde a apărut articolul meu: în *The New Republic*. Nici în *New York Times*, nici în *Washington Post*. *The New Republic* este o revistă care pe atunci apărea săptămânal...

H.S.: O revistă liberală, foarte pretențioasă, pe care, ca să zicem așa, o citeau profesori de la Bard College care au votat pentru Barack Obama.

N.M.: Nu neapărat – *The New Republic* este o publicație culturală foarte bună, liberală, dar nu mai e de stânga. În România articolul meu a fost considerat o bombă enormă, detonată de un evreu român, care l-a calomniat pe Mircea Eliade. Aici, în America, reacțiile au fost cu totul diferite. Am primit o scrisoare foarte aspră de la Cynthia Ozick, în care mi-a reproșat că susțin să separăm activitatea artistică a unui scriitor de opiniile lui politice. De ce? Vorbim despre doi oameni diferiți? Ce vreți să spuneți cu asta?

H.S.: Aici, în America, vi s-a reproșat că sunteți mult prea blând. Cum ar veni, ați pășit în vârful picioarelor pe lângă oala cu terci fierbinte.

N.M.: În *Los Angeles Times* s-a scris chiar că îl elogiez pe Mircea Eliade. Aici am fost considerat mult prea precaut, prea nuanțat, prea grijuliu. Dincolo eram considerat un infractor.

H.S.: Pentru că l-ați îmbrâncit de pe soclu pe marele erou al culturii românești. Ați amintit că la început nu ați vrut să acceptați invitația de a scrie despre Eliade – știți

la ce vă expuneți. Acesta e motivul pentru care ați fost excesiv de precaut?

N.M.: Da. Și totuși, cum v-am spus, nu mi-a folosit la nimic.

Cât despre precauție... veneam dintr-o societate în care totul era politizat. Chiar și când nu se vorbea despre politică, se interpreta în manieră politică. Nu mai suportam exclusivismul unor poziții politice simpliste, excesive, reductive, inacceptabile. Nu voiam să fiu ca ei. Nu voiam să fiu ca acei activiști culturali care purică de trei ori tot ce scriem, până găsesc ceva de care să se lege.

H.S.: Oricum, în cazul lui Mircea Eliade trebuie să ne fie permis a ne întreba dacă între admirația lui pentru Garda de Fier și opera lui nu e totuși nicio legătură.

N.M.: Aici trebuie să vorbim despre un alt critic de-al meu – savantul francez Daniel Dubuisson. El a scris o carte, *Mitologii ale secolului XX*, în care există un capitol dedicat lui Eliade: Dubuisson încearcă să facă o legătură între viziunea lui asupra istoriei religiilor și convingerile lui politice fasciste. El mă critică acolo pentru că am diferențiat cele două aspecte și nu m-am atins de opera lui

Eliade – nici măcar de opera artistică, în care s-ar găsi de asemenea semne ale concepției lui fasciste. Are dreptate Dubuisson sau nu are? Nu știu.

Eu mi-am scris articolul într-o vreme când nu existau încă o bibliografie și o cercetare completă a operelor lui Eliade. M-am bazat în primul rând pe ceea ce știam – și am folosit biografia unui admirator al lui, un fost student. Acolo am găsit câteva citate pe care le-am putut folosi, dar a fost dificil. De când a apărut articolul meu au trecut două decenii. Între timp s-a dovedit nu numai că aveam – absolută – dreptate, deși fusesem numit mincinos în România, ci și că mult mai multe lucruri erau neștiute sau ascunse. Au fost descoperite noi informații. Avusesem o intuiție corectă. A fost un scandal uriaș.

H.S.: Parlamentul român îl omagia pe atunci pe Antonescu, nu-i așa?

N.M.: Prin 1990, cred, numele lui Antonescu a fost dat și unei străzi. De ce? Pentru că Antonescu era anticomunist. Și ce a fost Eliade? Un anticomunist. Acest fapt era mai important decât orice altceva.

H.S.: În România nu exista tradiția unui anticomunism liberal, democratic? Sau a unui anticomunism de stânga? George Orwell a fost până la moarte un socialist radical – și a scris *O mie nouă sute optzeci și patru*, poate cel mai bun roman anticomunist.

N.M.: Este exact ceea ce am scris eu după 1989: De ce resuscitați extrema dreaptă, de ce nu căutați în tradiția românească adevărați democrați? În timpul lui Ceaușescu a existat și o grupare anticomunistă de stânga. Pentru România era foarte neobișnuit, aproape bizar, pentru că nu a existat o tradiție de stânga prea puternică. „Aktionsgruppe Banat” era alcătuită din tineri intelectuali de stânga, etnici germani care criticau dictatura românească din perspectivă marxistă. Pentru guvernul român ei erau și mai periculoși decât opoziția de dreapta. Au fost condamnați, arestați, mulți dintre ei au emigrat în Germania.

România a fost dintotdeauna o țară în care naționalismul era puternic, deci și anticomunismul. Gândiți-vă numai la următoarele statistici: după al doilea război mondial, Partidul Comunist Român avea abia o mie de membri. Erau o organizație mică, o sectă

nesemnificativă. În 1989, Partidul Comunist Român era cel mai mare partid comunist din Europa de Est, cu aproape patru milioane de membri. Dar nu ați mai fi găsit printre membrii de partid nici măcar o mie de comuniști! Aproape toți au devenit membri de partid din oportunism; aveau nevoie de carnetul de partid pentru a obține o slujbă mai bună, copiii lor să poată merge la universitate... Asta nu avea nimic de-a face cu propriile concepții. La o zi după moartea lui Ceaușescu, mulți erau deja anticomuniști, toți erau victime, chiar și informatorii Securității și membrii Comitetului Central. Și nu spun că nu au fost, într-un fel, victime! Numai că ei erau altfel de victime decât cei care au stat la închisoare sau au fost persecutați. Și o parte dintre cei care se considerau victime au devenit naționaliști, inclusiv foști membri mai mici sau mari ai nomenclaturii.

H.S.: În această atmosferă, articolul dumneavoastră a căzut ca o bombă.

N.M.: Dacă același text ar fi publicat azi, reacțiile ar fi desigur mai moderate – deși ecouri ale exploziei de atunci persistă și astăzi. Faptul că puțini se mai îndoiesc azi că

Eliade a fost apropiat de Garda de Fier nu contează, eu rămân același monstru.

Să luăm un exemplu cu haz, un atac care nu vine din partea unor naționaliști și antisemiți stupizi, ci din partea unui critic literar recunoscut care susține, senin, că e firesc ca Statele Unite ale Americii, care încă nu și-au asumat propria vinovăție pentru războiul din Vietnam și masacrarea indienilor, să deturneze atenția spre Holocaust și să inventeze vinovați, pentru ca să schimbe direcția dezbaterii. Nici mai mult, nici mai puțin! Cum știți, în România dadaismul a avut propriul destin.

H.S.: Cu alte cuvinte, v-ați scris articolul pentru *The New Republic* la comanda CIA, care a vrut să deturneze atenția de la masacrul de la My Lai. Cu cât v-a plătit CIA?

N.M.: Foarte bine, este o instituție cu mulți bani. Uitați-vă unde locuiesc, sunt întruchiparea visului american. Nu poți să realizezi visul american fără ajutorul CIA. Chiar și prietenul nostru comun Mircea Eliade a avut nevoie, poate, de ajutorul CIA. După ce a fost invitat la Universitatea din Chicago, a scris în jurnalul lui: Nu mă vor lăsa niciodată să intru. Nu voi primi viză. Poate vă amintiți că în cererea de viză este o clauză care spune:

Dacă ați fost membru sau simpatizant al unei organizații totalitare, viza este refuzată. Iar Eliade sprijinise Garda de Fier într-o vreme când România mai era încă o democrație parlamentară – slabă și coruptă, dar din punct de vedere juridic încă nu era o dictatură. Autoritățile americane cred că cineva care a devenit nazist înainte ca Hitler să vină la putere este mai vinovat decât cineva care a devenit nazist după ce Germania a devenit un stat condus de un partid unic. Același criteriu e valabil și pentru România și nu e chiar un criteriu stupid.

Eliade făcea parte dintr-o categorie de oameni care nu erau defel bine veniți aici, în America. Cum s-a putut integra totuși din punct de vedere social?

H.S.: A mințit cumva în cererea de viză?

N.M.: Nu știu. Am spus doar în glumă că și el a avut nevoie de ajutorul CIA. Eu de asemenea, cum bănuieți. M-au plătit și m-au inspirat, au înființat un post special de profesor pentru mine, și eu i-am informat lunar despre tot ce se petrece la Bard College cu acești studenți nebuni de stânga, fie că sunt din Bangladesh, fie că sunt arabi sau israelieni. Asta e legătura mea cu CIA. Iar în România,

trebuie să recunoașteți, am făcut o treabă foarte bună pentru ei!

Al paisprezecelea dialog

Despre Celan, Fondane și Cioran

H.S.: Ce fel de relație ați avut cu Paul Celan?

N.M.: M-a preocupat mereu și m-am și ocupat mult de el în ultima vreme. Am scris un eseu despre el pe care l-am publicat într-un volum cu titlul *Laptele negru* – o aluzie la poemul *Todesfuge* al lui Celan – în care imaginam o întâlnire post-mortem între el și poetul Benjamin Fondane, ca parafrază la singurul său text în proză: *Conversație în munți*. Ambii și-au petrecut ultimele zile la Paris, ambii veneau din România – unul din Bucovina, celălalt din ținutul alăturat, al Moldovei. Unul a murit în Sena, înecat; celălalt, Fondane, a fost ars la Auschwitz. Unul a murit deci în apă, celălalt în foc. Poeziile lor sunt foarte diferite. Fondane era un poet româno-francez, un prieten apropiat al existențialistului rus evreu creștinat Lev Isaakovici Șestov. Inițial Fondane semna în România Fundoianu, până a părăsit România în anii '20, explicând

că nu mai voia să trăiască într-o colonie franceză – prefera metropola însăși. Până să îl întâlnească pe Șestov și să devină prietenul lui și cel mai important partener de discuție, Fondane a publicat mult în presa evreiască din România. Unul dintre eseurile sale avea aceeași temă ca o carte a lui Șestov: *Atena și Ierusalim*, în care vechii greci și evrei erau văzuți ca miezul culturii europene.

Am scris despre Celan și Fondane ca exemple marcante de scriitori evrei-români din exil, afirmați într-o altă limbă: Fondane în franceză, Celan în germană. Fondane a fost o victimă a Holocaustului, iar Celan de asemenea, într-o altă formă. Ca poet s-a preocupat atât de obsesiv de această tragedie, încât a trăit-o până la exces prin traumatica sa poezie.

H.S.: Nu a suferit el toată viața din cauza sentimentului apăsător că și-a lăsat părinții la greu, pentru că el a supraviețuit, în timp ce ei au fost uciși?

N.M.: Da, a suferit. Dar suferința lui a depășit tragedia personală: Celan s-a scufundat în acest destin evreiesc tragic și l-a transformat în principala sa temă lirică – adesea foarte codificată și într-o expresie care nu este

tranzitivă, o limbă proprie, secretă și care uneori devine (chiar dacă Celan nu suporta acest concept) ezoterică.

H.S.: Unele lucruri la Celan nu mi se par deloc ezoterice. Când spune, de exemplu, în poezia *Târziu și adânc*, că „Voi măcinați la morile morții făina albă a făgăduinței...” este cât se poate de clar despre ce e vorba. Trebuie să te fi înrolat voluntar în SS, precum criticul literar german Hans Egon Holthusen, ca să nu observi că „morile morții” reprezintă de fapt lagărele de exterminare nemțești.

N.M.: Desigur. Și formularea „moartea-i un meșter german” din *Todesfuge* este destul de clară – nu trebuie să fii un spirit literar foarte fin ca să o înțelegi. Apropo, știți că *Todesfuge* a fost publicată întâi la București, în limba română, în traducerea lui Petre Solomon, un prieten de-al lui Celan, care era și el poet? Titlul era *Tangoul morții*. Poezia a apărut într-o revistă importantă, *Contemporanul* – într-o perioadă în care o astfel de poezie nu putea fi tipărită nici măcar sub pretextul că e antifascistă. Desigur că *Todesfuge* e o poezie antifascistă, dar e și mult mai mult decât atât.

După război, Paul Celan a trăit câțiva ani la București, într-un grup de poeți tineri suprarealiști, dintre care mulți erau evrei. Lucra pentru o editură la care se publicau cărți rusești și traducea din rusă. Celan și-a numit mai târziu perioada petrecută în România „perioada calamburului” – calambururile sunt inventive jocuri de cuvinte; lui i s-a părut că imediat după război s-a distrat de minune în București, când a scris și poeme în română. Din acest motiv l-am preluat într-o antologie pe care am editat-o recent în America, și în calitate de poet român.

H.S.: Paul Celan a tradus *Tratatul de descompunere* al lui E.M. Cioran din limba română...

N.M.: Și a fost foarte afectat când a aflat că Cioran a fost alături de Garda de Fier.

H.S.: Am citit biografia lui Cioran de Patrice Bollon – se pare că Cioran a fost și mai nebun, și mai de extremă dreapta decât Eliade. Cum vine asta? Chiar e posibil?

N.M.: A fost posibil. A scris fraze pentru care cuvântul „scandalos” pare blând. A doua limbă a lui Cioran a fost germana, nu franceza, cum se crede. Cioran a avut o bursă în Germania pe când Hitler era la apogeul puterii

sale; trimitea scrisori din Berlin, afirmând că Hitler ar fi cel mai mare om din istorie și că marele lui merit constă în anihilarea spiritului critic german. A scris și următoarea frază: „Dacă ar fi să aleg între Isus și Căpitan – deci Codreanu, șeful Gărzii de Fier –, aș alege Căpitanul”.

Există și asemenea fraze aiuritoare. Spre deosebire de Eliade, Cioran era nihilist. În cartea lui *Schimbarea la față a României* susținea că dacă vrem să schimbăm țara asta, trebuie întâi să-i dăm foc.

H.S.: Cioran era un român care se ura pe sine.

N.M.: Era ultranaționalist din ultranihilism. El nu era Eliade, care spune: Vom construi o țară minunată, doar a noastră, o stea. Cioran nu ar fi scris așa ceva. Părerea lui a fost întotdeauna că suntem de căcat, cel mai mare căcat din lume. Iar despre evrei spunea: Nu putem ține pasul cu ei.

H.S.: Aceasta era și părerea lui Wilhelm Marr, care a introdus cuvântul „antisemitism” în germană. El a scris în manifestul lui „Victoria iudaismului asupra germanismului – privită dintr-un punct de vedere neconfesional” cam așa: Noi, bieții nemți proști, nu

suntem pe măsura evreilor. Antisemitismul este ultima noastră apărare disperată.

N.M.: Aceasta era și atitudinea lui Cioran. Există o deosebire între această atitudine și fraza lui Eliade: Nu vrem să fim invadați nici de evrei, nici de sifilis. Nu spun că atitudinea lui Cioran nu a fost antisemită – dar el nu îi considera pe evrei insecte, sau o boală, credea că evreii, fiind un popor foarte vechi, știu totul. Urât a scris mai curând despre români, despre slavi, cam despre toți, chiar și despre francezi.

El nu a fost un naționalist infantil care să-și supraliciteze conaționalii, dar credea că doar Garda de Fier va curăța gunoiul național. Când era tânăr incita la uciderea bătrânilor. Afară cu ei! Noi suntem tineri, nu avem nevoie de ei! De-ajuns! Omorâți-i! Executați-i în masă! La el nu doar evreii sunt problema, ci toată lumea.

H.S.: Acest cult al tinereții se regăsește și la naziști. Cei mai mulți dintre ei erau tineri când Hitler a ajuns la putere. Naziștii erau împotriva lucrurilor mucegăite, stătute, reacționare, împotriva aristocraților, a monarhiștilor – de fapt, și creștinismul li se părea reacționar.

N.M.: Aici este deosebirea esențială dintre naziști și Garda de Fier. Dintre toate mișcările fasciste, Garda de Fier era singura cu o ideologie eminamente religioasă. Îmi amintește mai degrabă de Al-Qaida decât de Hitler.

H.S.: Și E.M. Cioran se ura pe sine nu doar ca român, ci și ca creștin. Era fiul unui preot ortodox, iar în toată opera lui vorbește de fapt numai cu dezgust despre creștinism.

N.M.: Absolut. Mircea Eliade a fost un simpatizant al Gărzii de Fier, pe când Emil Cioran – aș zice – un rebel nihilist. Cioran, Eliade și alți legionari erau obsedați de ideea morții. Moartea pentru ei este visul fericit și desăvârșirea vieții. Elogiul morții, al jertfei, al martiriului – deci al morții colective – poate fi regăsit la naziști și la fanaticii islamici. Cioran a avut, ce-i drept, aceste idei, dar ulterior a fost foarte tulburat de prostia ideilor sale din tinerețe, nu neapărat de cât de sinistre erau. În jurnalul lui descrie convorbiri telefonice cu Eugen Ionescu, pe care îl tot întreba: Cum am putut fi oare atât de prost? Și Ionescu îi răspundea mereu la fel: Erai nebun.

H.S.: Cioran nu și-a ascuns trecutul fascist?

N.M.: L-a amintit oarecum în cârticica *Țara mea*, unde încearcă să explice fascinația sa pentru Garda de Fier.

H.S.: L-ați vizitat pe Cioran, nu-i așa? Cum era?

N.M.: Legătura cu el mi-a fost mijlocită de un prieten de-al lui din Paris, Edouard Roditi, care predă la Bard College, unde era profesor invitat, un om foarte de lume. I-a scris lui Cioran într-o scrisoare că ne-am întâlnit și Cioran i-a răspuns foarte măgulitor: Tocmai am primit întâmplător ultimul număr al revistei *Accente* (AKZENTE) – și am citit textul „România în trei fraze comentate”, de Norman Manea, lucrul cel mai bun pe care l-am citit vreodată despre țara noastră. Prietenul lui m-a rugat să îi scriu câteva rânduri și Cioran a răspuns foarte prietenos. Mi-a scris într-o scrisoare: Ar trebui să vă mutați în Paris, este cel mai bun loc ca să-ți risipești viața. Foarte tipic pentru el.

Când am fost la Paris, l-am sunat, ne-a invitat la cină. Era prietenos, delicat și plăcut. Nu era deloc individul al cărui nume stă deasupra acestor texte instigatoare, dure – nu! Știam că refuză să vorbească românește, dar în seara aceea a vorbit românește.

H.S.: V-a plăcut de el?

N.M.: Da, da, era fermecător.

H.S.: Ați discutat și despre „chestiunea evreiască”?

N.M.: Nu am vrut să deschid eu această discuție și nici el nu a spus absolut nimic despre asta. La un moment dat a început să vorbească despre prietenul lui Constantin Noica, un filosof important, și el un fost simpatizant al Gărzii de Fier. Faimoasa „Scrisoare către un prieten îndepărtat” a lui Cioran, publicată în *Nouvelle Revue Française*, îi era adresată lui Noica, rămas în România. Scrisoarea de răspuns a lui Noica, trimisă naiv prin poștă, a devenit astfel și ea „deschisă” și a urmat un proces îngrozitor, Noica a fost condamnat la mulți ani de temniță și a fost eliberat după opt sau nouă ani. După aceea a devenit un colaborator dublicitar, care a pactizat cu sistemul, cum li se întâmpla multora din foștii deținuți în pușcăriile comuniste. Cioran, care mă vedea pentru prima dată și nu avea nici cel mai mic motiv să aibă încredere în mine, spunea: Știți ce face Noica atunci când vine la Paris și mă vizitează? Își notează tot ce spun – pentru raportul lui la Securitate. Am zâmbit, situația era cel puțin ciudată,

vorbea despre prietenii lui cu un străin. Care, în plus, mai era și evreu.

H.S.: Nu scrie cumva și că românii pot avea încredere doar în evrei?

N.M.: Da, e o frază și ea ciudată. În alt loc scrie: Dacă vrei să îi spui cuiva un secret și vrei să fii sigur că nu va spune mai departe, ai o singură soluție – să îl omori. Acesta era Cioran! Pe patul de moarte a fost vizitat de un scriitor evreu-român care trăia în Israel. Când era tânăr și comunist, acesta scrisese un text foarte dur împotriva lui Cioran, acum voia să mai prindă o vorbă cu bolnavul. Muribundul a reușit să spună doar câteva cuvinte: „Să știți că nu am fost niciodată antisemit”.

În jurnalul lui scria că el e un evreu metafizic. Ați putea chiar crede asta, dacă nu citiți mai departe. Câteva pagini mai încolo spune că e mongol.

Al cincisprezecelea dialog

O scrisoare adresată nimănui

H.S.: Cum scrieți? De mână, la mașina de scris sau pe laptop?

N.M.: În România scriam de mână și o dactilografă îmi bătea textele la mașină. Acesta era obiceiul în România. Apoi am reușit să îmi cumpăr o mică mașină de scris produsă în RDG și am bătut la mașină câteva texte, dar niciodată romane sau eseuri. După cum poate știți, în România a fost interzis la un moment dat să deții mașină de scris dacă nu te prezentai cu ea în fiecare an la poliție pentru a trece un test, în urma căruia ei rețineau o copie cu toate caracterele mașinii. Se băteau toate literele alfabetului și un text sau două, apoi primeai o autorizație scrisă că poți să deții acest aparat exploziv. Era un spectacol interesant și deplorabil: vedeai oameni în vârstă, cărând vechile lor mașini de scris grele... Asta spune ceva, sper, despre sistem.

H.S.: Sensul acestui exercițiu era ca guvernul să cunoască tipul de litere și semne ale fiecărei mașini de scris din întreaga țară.

N.M.: Exact. Când am sosit în America, mi-am cumpărat o mașină de scris electrică. Mai întâi una veche, grea, solidă, demnă de încredere, apoi una mai modernă. Aici nu mai aveam o doamnă în vârstă care să îmi bată la mașină textele, am devenit propria mea secretară și

propriul meu lector și corector. Mai târziu am cumpărat o mașină cu care puteai șterge două rânduri – care avea deci o mică memorie. În cele din urmă, prietenul meu Philip Roth m-a împins să-mi cumpăr un computer. Mi-am cumpărat odată cu el – dar el, ca un american mult mai disciplinat și mai ordonat decât mine, a angajat pe cineva să-l învețe cum se folosește drăcia. Eu am fost autodidact, am învățat pas cu pas cum să folosesc computerul ca mașină de scris.

Apoi computerele au început să evolueze, eu am rămas multă vreme la modelul meu cel vechi, dar între timp am schimbat și eu câteva modele.

H.S.: Vă numărați printre oamenii care își revizuiesc mult textele când le scriu?

N.M.: Da. Mi-am revizuit și cărțile mai vechi pentru o ediție de opere pe care o publică editorul meu român.

H.S.: Cât de importantă este construcția pentru dumneavoastră?

N.M.: Foarte importantă. De pildă, la *Întoarcerea huliganului* am găsit structura târziu, când terminam de scris, aproape de sfârșit, și am fost mulțumit abia când

am văzut articularea celor patru părți, abia atunci am considerat că am terminat cu adevărat.

H.S.: Dacă structura a venit așa de târziu, cu ce ați început atunci?

N.M.: Am ezitat foarte mult să scriu această carte. Mă luptam cu editorul meu, Roger Straus – un bun prieten și un bun editor –, care îmi ceruse tocmai această carte de memorii. Nu voiam să scriu o autobiografie, ci un roman. Mi se părea că mă ocup prea mult cu eseurile aici, în exil. Voiam să mă întorc la narațiune, dar în cele din urmă am cedat.

Mi-e foarte greu să încep o carte, trece un timp până intențiile se clarifică și scrisul devine fluent. Am început *Întoarcerea huliganului*, apoi am tot modificat, până am găsit începutul potrivit. Primul capitol al cărții – „Barney Greengrass” –, în care este descrisă o dimineață la New York, când naratorul, un refugiat, se întâlnește cu un prieten american, nu era inițial începutul, apoi mi s-a părut că se potrivește acolo, ca un – să zicem așa – element anecdotic.

H.S.: Ce scrieți chiar acum?

N.M.: Un roman. Mai am de operat completări, modificări, dar în esență e gata. Este un roman despre exil și refugiul pe care literatura și cititul îl pot constitui în exil: găsești prieteni într-un mediu necunoscut, adică găsești cărți vechi, pe care le cunoști deja. Cărți pe care le-ai citit în trecut și acum le redescoperi. Un fel de thriller intelectual.

H.S.: Care e scenariul thrillerului?

N.M.: Are legătură cu ceva ce mi s-a întâmplat mie la Bard College, când am primit o scrisoare de amenințare cu moartea.

H.S.: Recent?

N.M.: Nu, în urmă cu ani.

H.S.: În legătură cu articolul despre Eliade?

N.M.: Așa am crezut, și m-a tensionat pentru că în 1991 la Chicago a fost împușcat prietenul și discipolul lui Eliade, profesorul Ioan P. Culianu. Scrisoarea de amenințare era foarte ciudată. Conținea un citat din Jorge Luis Borges – din povestirea acestuia *Moartea și busola*. În

final s-a aflat că totul a fost doar o farsă: scrisoarea de amenințare era una din cele patruzeci de scrisori pe care le trimisese o studentă de la Bard College, o tânără musulmană, care voia să organizeze o expoziție, o „installation”.

Acest scenariu conferă romanului un anumit dinamism, dar e mai mult decât atât, e vorba despre exil, iubire, boală, singurătate, moarte.

H.S.: Am vorbit despre faptul că pentru dumneavoastră construcția e importantă. Cum găsiți un scenariu?

N.M.: Din întâmplare sau din imaginație.

H.S.: Știu că există două feluri de scriitori. Unii trebuie să știe pe de rost, în minte, toată povestea înainte de a se așeza la masă și a pune un cuvânt pe hârtie. Ceilalți se lasă purtați: intră – ca să folosim o metaforă – într-o pădure înfiorător de întunecoasă și ies în celălalt capăt al ei având în mână o carte sau nimic. Din care categorie faceți parte?

N.M.: Din niciuna sau din ambele, nu am totul clar în minte când încep să scriu, dar am pretextul, stimulentele, multe apar pe parcurs din însăși materia epică, în clipa

când cartea te conduce deja pe tine înseamnă că te afli pe drumul bun. Am nevoie de o enigmă, de un stimul, ceva care să mă împingă să scriu. Nu intru orbește pe acest teren necunoscut, în speranța că voi găsi ceva. Deși cred că și cu a doua metodă se poate obține textul – totul depinde de caz, ceea ce înseamnă de tipul autorului, dar și de tipul narațiunii.

H.S.: Cartea dumneavoastră *Octombrie, ora opt* nu poate fi categorisită foarte ușor: s-ar putea spune că e o colecție de povestiri – sau un roman din bucăți reunite...

N.M.: Lui Claudio Magris i-a plăcut mult. Este formată din povestiri separate, legate prin același personaj principal și alcătuind astfel împreună un fel de *Bildungsroman*. Textele au apărut în momente diferite, nu există o continuitate a scrisului, dar, în ansamblu, compoziția poate fi considerată roman, în care fragmentele narative sunt un fel de capitole neconvenționale. Selecția textelor în ultima ediție germană de la Hanser Verlag am făcut-o cu editorul, dar regret că nuvela mea *Trenciul* nu e în această carte sau nu a fost publicată independent, cred că e un text bun, care rezistă.

H.S.: Despre ce e vorba în nuvelă?

N.M.: Despre teroarea într-o societate închisă. Un tren ci apare din întâmplare după o petrecere, în locuința unui scriitor oficial, la care au cinat împreună trei perechi. În ziua următoare este găsit tren ciul, pe care nu îl revendică nimeni, nimeni nu întreabă și nu vine după el. Gazda, soția scriitorului, începe treptat să fie obsedată de întâmplare, anxioasă, traumatizată, suspicioasă. Povestea începe cu o enigmă, care de altfel nu e dezlegată niciodată, și ne arată modul în care personajele reacționează la această situație într-un stat polițist, în care iscoadele și informatorii mișună și pot fi printre cei apropiați. Treptat, treptat se devoalează personajele și relațiile dintre ele, dar mai ales teroarea insidioasă în cotidianul unei societăți închise, totalitare.

H.S.: Dacă ar fi să mai scrieți azi încă o dată cărțile pe care le-ați scris și le-ați publicat în România, ar fi mult diferite?

N.M.: Ar fi mai deschise, probabil, pentru că nu mai trăiesc sub cenzură și pentru că modul anglo-saxon de a scrie a început să mă influențeze, cât de cât – prin

focalizarea pe concret și printr-un stil mai direct decât stilul hipercomplicat din estul și centrul Europei. În cărțile mele scrise aici nu pot judeca în ce măsură se vede vreo schimbare și cât de marcată este schimbarea.

Ne putem întreba ce va supraviețui din modul codificat de a scrie sub cenzură; literatura de consum actuală se dezvoltă tot mai mult în direcția jurnalismului sau al amintirilor autobiografice. În mod sigur, parte a literaturii de ieri va dispărea, alta va rămâne doar ca document al unei anumite epoci, al unui anumit mod de a trăi, a scrie și a citi. Cenzura provoca trucurile de codificare prin care scriitorul se apăra, inclusiv prin metaforă – care puteau fi uneori mai puternice decât povestirea directă, prin misterul, obscuritatea, provocarea, șarada pe care le implicau.

H.S.: Întâlnirea cu literatura anglo-saxonă v-a făcut să deveniți mai puțin echivoc?

N.M.: Rămân – *for better or for worse* – echivoc și probabil că sunt un scriitor complicat. Dar m-am simțit provocat de ceea ce înțelege lumea de aici, din America, prin eseu, prin povestire. Și traducерile textelor mele au jucat un anumit rol. Eram intimidat, pentru că, în cazul

unui text complicat, pericolul să se piardă mult din cauza traducerii proaste este mai mare decât la un text simplu. Când am încercat să scriu tot mai simplu, am ajuns să fiu dezamăgit de mine însumi, simplificam și simplificam până când nu mai rămânea mare lucru din mine. Pericolul există poate și acum, dar nu cred că în esență modul meu de a scrie s-a transformat.

H.S.: Ceea ce îmi sare imediat în ochi când compar textele dumneavoastră mai timpurii cu cele mai târzii este faptul că cele din urmă sunt mai glumețe, chiar dacă într-un mod foarte sumbru și sardonice.

N.M.: Umorul, satira – sau cum vreți să îi spuneți – sunt rezultatul unei distanțări. Dacă nu mai există speranță, nu mai sunt posibile decât râsete sardonice.

H.S.: Vienezii spun: situația e fără speranță, dar nu e serioasă.

N.M.: Situația poate fi și serioasă, dar când nu mai există nicio soluție, atunci trebuie să devină ironică – fie și față de tine însuși. Are de-a face și cu modul în care lumea tratează puterea care oprimă: dacă o vezi doar în mod tragic, atunci legitimezi într-o oarecare măsură importanța

asupritorului. Dacă încerci să-l vezi într-o lumină satirică, să-l transformi măcar parțial în ceva grotesc sau ridicol, atunci îi mai diminuezi importanța.

Da, e adevărat că această dimensiune a operei mele a devenit mai vizibilă în America.

H.S.: Sunteți fericit când scrieți?

N.M.: Există momente de bucurie, de izbândă. Momente de eliberare – ești bucuros când ți-a ieșit o propoziție, când ai scris o pagină bună. Este o muncă dură, cere concentrare enormă. Nu e fericire în sensul obișnuit al cuvântului. Nu îți vine să dansezi când îți iese o pagină bună. Dacă însă pui punctul final și ți se pare că ai o carte ok, care funcționează, asta îți dă o senzație de mulțumire.

H.S.: George Orwell spunea în eseul său *De ce scriu* că pe scriitor îl împing la masa de scris motive nu tocmai nobile: nevoia de a te simți important și de a străluci în fața altora, un impuls estetic, dorința de răzbunare... Sunteți de acord?

N.M.: În orice caz, sunt de acord cu faptul că nu e vorba neapărat de o misiune nobilă, o obligație față de

umanitate, căreia îi pui la dispoziție fructele marii tale gândiri și creativități pentru a corecta păcatele lumii. Propaganda socialistă considera scriitorul un „inginer al sufletului omenesc”, după cuvintele marelui Iosif Visarionovici, scriitorul ca educator și reformator cu responsabilitate față de mase... Eu cred că scriitorul are o responsabilitate numai față de el însuși. Unele dintre motivele pentru care scriitorul scrie sunt poate și printre cele numite de Orwell. Din dorință de răzbunare – se poate întâmpla în unele cazuri, dar nu cred că predomină. În cele din urmă, ceea ce contează este produsul literar, și când te răzbuni nu îți faci niciun serviciu: textul poate deveni stupid și se întoarce împotriva autorului însuși.

Încă mai cred că unul dintre motivele principale pentru care se scrie este o nemulțumire profundă față de ceea ce ne poate oferi haosul cotidian. Avem nevoie de altceva, care transcende acest haos, fie pentru a-i da un sens, fie pentru a-i adăuga realității o altă realitate. Și religia răspunde acestei nevoi, și alte terapii ale solitudinii. Este vorba despre o scrisoare adresată nimănui, unui partener virtual. Simți nevoia să adaugi ceva risipei cotidiene de timp, de viață – pentru că totul trece prea repede. Căutarea timpului pierdut este căutarea unui sens.

Al șaisprezecelea dialog

Despre Nabokov

H.S.: Haideți să vorbim despre *Pnin*, romanul lui Vladimir Nabokov. Ce vă interesează la el? Faptul că Timofei Pavlovici Pnin e un refugiat care a reușit în America, la fel ca dumneavoastră?

N.M.: Îmi place mult această carte. Îmi place personajul principal, mă interesează nu numai figura clovnească a intelectualului rus pierdut în exil, ci și o strategie foarte inteligentă a autorului care introduce un narator asemănător cu el însuși, un scriitor emigrant rus, care a avut succes și pe care tot el îl subminează, astfel încât până la urmă să nu poți crede cu totul ceea ce spune – peste narațiuni plutește un mare semn de întrebare. E un truc foarte inteligent și original, cititorul e prins într-o stare de echivoc și personajul principal, un ratat fermecător prin stângăciile și singurătatea sa, se impune în fața autorului cu succes social, care pierde treptat simpatia cititorului pentru că nu e demn de încredere, e amăgitor, prea inteligent în a-și folosi șansele sociale, un

mare mahăr. *Pnin* e opusul lui: un ciudat sfios și sensibil, și totuși, lui i se adresează în final simpatia cititorului – povestitorul a manipulat-o în direcția lui *Pnin* și a îndepărtat-o de el însuși. Mi se pare o situație originală și stimulatoare.

H.S.: Ce înseamnă Nabokov pentru dumneavoastră?

N.M.: De obicei, el este dat ca exemplu de scriitor care a reușit, într-un mod strălucit și parcă inexplicabil, să treacă dintr-o limbă în alta. Lucrurile nu stau chiar așa. E un clișeu răspândit de cei care habar nu au despre ce e vorba. Nabokov a fost, de la 16 ani, student la Cambridge, el nu este un emigrant rus care a venit în Vest și a trecut brusc de la o limbă la alta, el a crescut într-o familie rusească cultivată și înstărită, aproape aristocratică, a avut de mic profesori de franceză, engleză și germană, înainte de a învăța rusește. Desigur că avea un mare talent la limbi, asta e clar. Iar stilul lui este brilliant – nu numai în *Pnin*, dar și în *Lolita* și celelalte romane.

Pentru mine el este un exemplu de rus democrat, occidentalizat, străin de tradiționalul naționalism al intelectualilor ruși. Tatăl lui a fost omorât de aceștia...

H.S.: Tatăl lui se refugiase din calea bolșevicilor, era un „alb” – și un liberal convins.

N.M.: A făcut parte din clasa intelectuală cultivată, dar nu dintre „albii” reacționari și antisemiți.

Mă simt aproape de o poezie a lui Nabokov pe care a scris-o în rusește – pe când trăia, cred, la Berlin. Este adresată limbii ruse. Eliberează-mă, cere versul adresându-se limbii ruse. Lasă-mă liber. Lasă-mă să plec. Lamentația se naște din înlănțuire, limba rusă este în el, rămâne în el, este el. O resimte ca o povară, o apăsare dragă, de care e înrobit, fascinat – și pe care în același timp nu o suportă.

H.S.: Asta descrie relația dumneavoastră cu limba română.

N.M.: Da, dar eu nu am posibilitățile de evadare ale lui Nabokov: nu pot să scriu în engleză poezie sau proză, pot scrie doar epistole sau eseuri și pot vorbi cu domnul Hannes Stein, venit din Germania. Există ceva ce nu poate fi vindecat: miezul sufletului tău, limba crescută odată cu tine, din copilărie.

H.S.: Invenția propriu-zisă a lui Nabokov nu este povestitorul care inspiră neîncredere, ci povestitorul infractor – mă gândesc aici la Humbert Humbert din *Lolita*, dar și la Hermann, povestitorul din *Disperare*. Mi se pare că această mascaradă e un truc: Nabokov pozează într-un estet pe care morala nu-l interesează deloc, dar nu trebuie să sapi mult ca să descoperi totuși în spatele acestei poze o viziune morală asupra lumii.

N.M.: Este o temă interesantă. Din punct de vedere moral, te poți proteja de rău și prin estetism, prin estetică, ferindu-te de poluarea politică, de agresiunea hăului social, situându-se astfel și moral de partea bună, fără să fie un retor al moralității. În România am scris un eseu despre ceea ce eu am numit est-etică, adică o estetică ce cuprinde o moralitate. Dacă erai „estet” într-un sistem comunist, totalitar, care înfiera estetismul, cum era Estul socialist, asta implica și pericole, însemna că îți păstrezi distanța, solitudinea, independența, moralitatea. „Estetul” nu servea partidului și lozincăriei morale, își păstra independența spiritului, creativitatea. Era, în situația dată, un act de eroism.

Desigur, unii îl critică pe Nabokov din cauza atitudinii lui elitiste, dar povestea vieții și operei sale este a unui scriitor admirabil. Îmi place și pasiunea lui pentru fluturi.

H.S.: Cum așa?

N.M.: Cândva am vrut să scriu mai mult despre el și am citit și cercetările lui despre fluturi. La un moment dat am fost la Lausanne, la muzeul care îi adăpostește colecția de fluturi. Mărturisesc că am fost dezamăgit, nu am găsit niciun fluture spectaculos acolo, erau doar fluturi mici și nu foarte colorați. El a fost un cercetător recunoscut în domeniu, aproape un om de știință. Fluturii erau pasiunea lui, hobbyul lui, dar a mers mult dincolo de un simplu hobby. Îmi place acest simbol extraordinar pentru frumusețe și artă: pentru ceva care e la fel de fermecător și de efemer ca un fluture. M-a emoționat întotdeauna această latură a lui.

Dacă vrem să rămânem la tema noastră evreiască, am putea adăuga că Nabokov a fost întotdeauna anti-antisemit.

H.S.: Era căsătorit cu o evreică...

N.M.: Acesta poate fi însă și un motiv pentru care cineva să devină antisemit. Nu știu dacă din această cauză disidentul român Paul Goma a scris după 1989 și unele texte antisemite – nu aș crede, sunt sigur că există alte cauze. În cazul lui Nabokov, soția evreică era totul pentru el: iubită, prietenă, soție, consilier literar.

Al șaptesprezecelea dialog

Un Proust din Est

H.S.: Se bucură România de Premiul Nobel pentru Literatură pe care l-a primit Herta Müller?

N.M.: Nu foarte tare. Totuși, pare mai bine așa decât dacă premiul i-ar fi fost acordat lui Norman Manea. Deja de mai bine de zece ani o parte a presei românești își frânge mâinile, disperată că s-ar putea întâmpla o astfel de nenorocire. Eu aș fura marea coroană pe care România și-o dorește de aproape o sută de ani – eu, evreul, americanul, trădătorul națiunii, străinul, dușmanul. Din fericire, acest lucru nu s-a întâmplat, iar România înflorește din nou.

H.S.: Cred că au luat-o razna când Imre Kertész a primit Premiul Nobel.

N.M.: Și când Elfriede Jelinek a luat Premiul Nobel – și Harold Pinter – agitația a fost mare. Din nou un evreu! Cine mai lipsește? Eu lipseam. De aceea se repeta în ziare că sunt celebru, cel mai tradus scriitor român. Am răspuns acestor temeri cu promisiunea solemnă că voi face totul pentru a scuti România de o asemenea potențială belea. Sunt indicii că voi reuși. Și dacă totuși marea nenorocire s-ar întâmpla în cele din urmă, voi ține seama de sensibilitățile Patriei și nu mă voi prezenta ca scriitor român.

H.S.: Să vorbim și de un alt evreu care nu a primit Premiul Nobel: Marcel Proust. Mi se pare că sunteți un pic rezervat față de Marcel Proust. În *Întoarcerea huliganului* se spune, de exemplu, că problema dumneavoastră nu a fost niciodată faptul că mama nu v-a dat un sărut de noapte bună. În altă parte vă descrieți madlena: o bucată de zahăr care atârna de tavan agățată de o sfoară.

N.M.: În cartea mea *Octombrie, ora opt* e o povestire care se numește „Ceaiul lui Proust”. Ea descrie momentul

în care supraviețuitorii din lagăr sunt duși într-o sală de triere dintr-o gară. O doamnă de la Crucea Roșie le-a adus ceai, băiețelul din lagăr bea ceaiul – să-i spunem ceaiul fericirii. Titlul are rolul de a sugera o comparație cu ceaiul în care băiețelul Marcel își muia madlena. Ceaiul băiețelului scăpat din lagăr este băut într-o cu totul altă situație geografică și istorică. Este un băiat evreu – cum era și Proust, care avea mamă evreică –, dar mama supraviețuitorului este îmbătrânită și diminuată, o pitică, iar băiatul este și el pitic, ambii reveniți din infern ca niște schelete. Este contrastul dintre două premise foarte diferite, dintre două moduri diferite în care se formează sensibilitatea unui copil.

Am fost și sunt un mare admirator al lui Proust. L-am întâlnit în anii '60, ba nu, la sfârșitul anilor '50, când eram student în București și aveam acces la biblioteci. L-am citit într-o minunată traducere românească, am fost complet absorbit de *În căutarea timpului pierdut*. Însă biografia, istoria m-au împins mai degrabă lângă Kafka, deși structural eram mai apropiat de Proust. Viața – dictatura, lagărele, situația evreilor din Europa de Est – m-a apropiat mai mult de Kafka.

Deoarece vă interesează mai mult scriitorul decât boala lui, adică scrisul, vă voi povesti o istorie. În urmă cu câțiva ani, niște prieteni români m-au convins să îmi cer dosarul de la Securitate. Am cedat în cele din urmă și mi-au fost trimise paginile selectate de actualii funcționari ai unui serviciu special, un dosar din care lipseau episoade esențiale ale „relației” mele cu drăgălașa noastră protectoare de ieri și de azi, Securitatea. Acolo am găsit totuși ceva senzațional: actul medical, întocmit când am revenit din lagăr în România. Aveam 9 ani. Când am sosit în România am fost preluați de Crucea Roșie, consultați de medici care au consemnat rezultatul.

H.S.: Care se găsea acum în dosarul dumneavoastră de la Securitate.

N.M.: Actul medical al unui băiețel, al unui copil de 9 ani. Nu era încă disident, nu era sionist, comunist sau credincios, nu era decât un prăpădit băiat evreu, revenit din lagăr. Erau acolo câteva observații obișnuite: este slab, are nevoie de mâncare, de vitamine... și actul a ajuns în dosarul meu de la Securitate, după atâția ani, și păstrat acolo cu mare grijă, pentru orice eventualitate! Nu știam nimic despre acest act, nici părinții mei nu știau nimic,

doar polițiștii știau deja ceva esențial despre mine. Dar băiatul acela nu era Marcel Proust.

H.S.: Poate e un alt Proust.

N.M.: Poate, știu și eu, doar un potențial Marcel Proust – nu din Paris, ci din Est.

CUPRINS

Notă la ediția în limba română

Preliminarii

1. Dezordine și suferință timpurie

2. Momentul eliberării

3. Despre fericire

4. Tovarășul Stalin

5. Monopolul evreiesc

6. Despre femei

7. Fără ochelari în lagăr

8. Lunga despărțire

9. Despre Israel

10. Pieton în America

11. Rabinul

12. Dreptul la prostie

13. Scandalul

14. Despre Celan, Fondane și Cioran

15. O scrisoare adresată nimănui

16. Despre Nabokov

17. Un Proust din Est